

Een eeuwenoude boerderij en woning in Pijnacker

Een archeologische begeleiding aan de Kerkweg, hoek Oostlaan

Delftse Archeologische Rapporten 110

Colofon

ISBN 978-90-8890-144-7

© 2013 Erfgoed Delft en Omstreken

Delftse Archeologische Rapporten wordt uitgegeven door Erfgoed Delft en Omsterken in samenwerking met Sidestone Press, Leiden.

www.sidestone.nl

Sidestone bestelnummer SSP43500021

Een eeuwenoude boerderij en woning in Pijnacker. De archeologische opgraving aan de Kerkweg, hoek Oostlaan.
DAR 110 - Jorrit van Horssen

Administratieve gegevens

Opdrachtgever: ABB Ontwikkeling B.V.
Postbus 88
2360 AB Sliedrecht

Contactpersoon: Dhr. L. Schep

Bevoegde overheid: Gemeente Pijnacker-Nootdorp
Beheer documentatie: Provincie Zuid-Holland

Periode van uitvoer: 6-12 april 2010

Type onderzoek: Archeologische begeleiding protocol opgraven

Aanleiding: Nieuwbouw

Locatie: Gemeente Pijnacker-Nootdorp, Pijnacker, Kerkweg-hoek Oostlaan

Coördinaten: 89350 x 448220

Projectcode: PN03

CIS-code: 40189

Projectleider: drs. S. H. Jongma/ M. Kerkhof (MA)

Projectmedewerkers: M. Kerkhof (MA), R. Bijl

Status: Definitieve versie, februari 2013

Autorisatie:

drs. J.P.L. Bakx

Erfgoed

Archeologie

Delft

Postbus 78
2600 ME Delft
015-2197198
archeologie@delft.nl
www.erfgoed-delft.nl

Samenvatting

In april 2010 heeft Archeologie Delft een archeologische onderzoek uitgevoerd op het perceel op de hoek van de Kerkweg en de Oostlaan in de dorpskern van Pijnacker.

Uit een bureauonderzoek naar het plangebied was gebleken dat hier zeker vanaf het midden van de 16^e eeuw een erf met twee boerderijen lag. De verwachting was dat het onderzoek resten kon opleveren van de 16^e eeuwse boerderij en eventuele voorgangers uit de Late Middeleeuwen. Het verkennend booronderzoek toonde aan dat zich vanaf -0,8 -Mv een intact archeologisch niveau bevond. Uit een hierop volgend proefsleuvenonderzoek bleek echter dat een groot deel van het terrein was verstoord bij de sloop van de laatste boerderij op het perceel in de jaren negentig. Door de verwachte verstoringen is het onderzoek uitgevoerd als Archeologische begeleiding protocol Opgraven.

Het onderzoek heeft sporen en vondsten uit de late 12^e tot en met de 19^e eeuw opgeleverd. De bewoning op het erf begon aan het einde van de 12^e of het begin van de 13^e eeuw. Het erf werd toen door greppels in drie percelen verdeeld. Op de percelen aan de straatzijde lagen enkele ondiepe greppels die mogelijk dienden als funderingssleuven voor een planken of stenen fundering van een gebouw of als druipgoot voor het dak. Door de latere verstoringen is het grootste deel van de constructiegreppels verdwenen. Het 13^e eeuwse vondstmateriaal bestond uit scherven Maasvallei-aardewerk en een fragment van een maalsteen.

In de 14^e eeuw werd het perceel aan de achterzijde van het erf vergroot. Op het perceel werden tenminste twee grote palen ingegraven en een rij staakjes ingeslagen. Ze kunnen onderdeel zijn geweest van een gebouw of constructie uit de 14^e eeuw. Het 14^e eeuwse vondstmateriaal bestond uit enkele fragmenten van steengoed drinkkannen en een onderdeel van een houten meubelstuk.

In de 15^e eeuw werd ook het zuidelijke perceel aan de straatzijde vergroot. Op het perceel werd een 23 m lange funderingssleuf of druipgoot gegraven. De tegenhanger van de sleuf is verdwenen door latere verstoring. Het vondstmateriaal uit deze periode bestaat uit kannen van grijs steengoed en bakpannen en grappen van roodbakkend aardewerk.

In de 16^e of het begin van de 17^e eeuw werd op hetzelfde perceel een nieuwe boerderij opgetrokken met bakstenen muren. De plaatsing van de boerderij komt overeen met een boerderij die in 1832 is ingemeten. Op basis van jongere kaarten kan worden aangenomen dat dit de boerderij is die in de negentiger jaren is gesloopt. De resten van de boerderij waren grotendeels verdwenen door de latere verstoringen. Op basis van foto's, genomen kort voor de sloop, wordt duidelijk dat het gebouw aanvankelijk als boerderij werd gebouwd met een voorhuis, melkkelder en een lang stalgedeelte. In de loop van de 18^e en 19^e eeuw kreeg het gebouw steeds meer vensters. Op basis van historische bronnen blijkt dat al vanaf de 16^e eeuw huurders op het erf woonden. De toevoeging van vensters in het stalgedeelte was waarschijnlijk een verbetering van de huurwoningen.

De sloot tussen de percelen aan de straat werd vanaf de 15^e tot en met de 18^e eeuw volgegooid met afval. Door de lange looptijd van dit 'vondstcomplex' is het moeilijk om een eenduidig beeld over de bewoners te krijgen. Voor de 17^e en 18^e eeuw ontstaat wel het beeld van wat armlastige bewoners van het erf. Aanwijzingen hiervoor zijn het geheel ontbreken van Aziatisch porselein, de zeer geringe hoeveelheid majolica, faience en glaswerk en kleipijpen van de allergeedkoopste soort. Wellicht is dit het afval van de huurders van het pand.

Inhoudsopgave

3	Samenvatting
7	1 Inleiding 1.1 Vooronderzoek 1.2 Onderzoeksvragen
9	2 Bureauonderzoek 2.1 Landschappelijke achtergrond 2.2 Historische achtergrond
15	3 Veldonderzoek 3.1 Inleiding 3.2 Methoden en technieken
17	4 Resultaten 4.1 Inleiding 4.2 Bodemopbouw 4.3 Sloten 4.4 Muren 4.5 Waterputten 4.6 Greppels 4.7 Kuilen
27	Bijlage 4.1 Alle-sporenkaart
31	5 Vondsten 5.1 Aardewerk (W.C.N. van Horssen & E.J. Bult) 5.2 Glas 5.3 Bouwmateriaal 5.4 Kleipijpen 5.5 Pijpaarden sculptuur (W.C.N. van Horssen) 5.6 Hout 5.7 Leer 5.8 Botanie 5.9 Dierlijk botmateriaal 5.10 Metaal 5.11 Natuursteen
47	Bijlage 5.1 Aardewerkcatalogus
57	Bijlage 5.2 Archeozoölogie

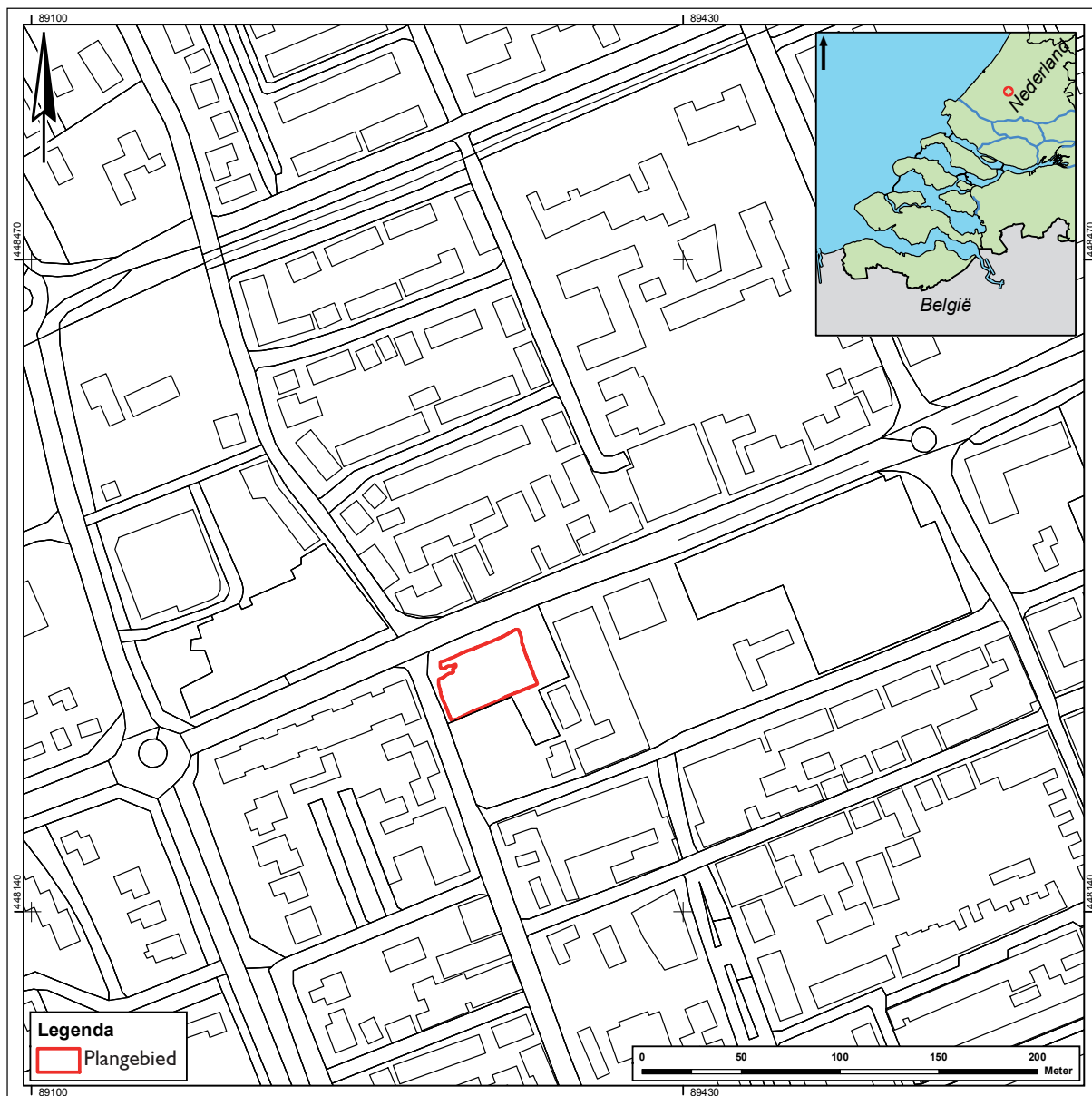
59	6 Conclusies
	6.1 Synthese
	6.2 Beantwoording onderzoeksvragen
67	Bibliografie
71	Overzicht van afbeeldingen, tabellen & bijlagen

1 Inleiding

In opdracht van ABB Ontwikkeling B.V. heeft Archeologie Delft in april 2010 een archeologisch onderzoek uitgevoerd in het plangebied 'hoek Kerkweg-Oostlaan, te Pijnacker' in de gemeente Pijnacker-Nootdorp. Aanleiding voor het onderzoek is de geplande nieuwbouw van een winkelcentrum met parkeerkelder. Met name de aanleg van de parkeerkelder zal leiden tot verstoring van de aanwezige archeologische resten.

Het plangebied wordt aan de westzijde begrensd door de Oostlaan en de Kerkweg en aan de oostzijde door het Raadhuisplein en het Emmapark (afbeelding 1.1). Voorheen lagen hier de percelen Kerkweg 1 en Kerkweg 3. Voor aanvang van het onderzoek was het terrein in gebruik als parkeerplaats.

Afbeelding 1.1: ligging van het plangebied.

1.1 Vooronderzoek

In juli 2005 heeft Archeologie Delft een bureauonderzoek uitgevoerd naar het plangebied.¹ Hierbij is voornamelijk gekeken naar historische kaarten. Op de oudste gedetailleerde kaart van het gebied, de kaart van Kruikius uit 1712, is binnen het plangebied een erf met twee gebouwen weergegeven.² De kadastrale kaart van 1832 en de topografische kaart van circa 1905 tonen dat deze situatie tot het begin van de 20^e eeuw nagenoeg ongewijzigd is gebleven. Het noordelijke gebouw werd aan het begin van de 20^e eeuw gesloopt om plaats te maken voor een maalderij. Het zuidelijke gebouw werd in de eerste helft van de jaren negentig afgebroken. De conclusie van het bureauonderzoek was dat zich in het plangebied de resten konden bevinden van de twee gebouwen. Ook was er een kans op het aantreffen van eventuele voorgangers van de twee gebouwen uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd.

In juli 2006 is door Archeologie Delft een Inventariserend Veldonderzoek middels grondboringen uitgevoerd in het plangebied.³ Vanwege de oppervlakteverharding van de parkeerplaats en de aanwezigheid van een puinlaag kon dit booronderzoek slechts beperkt worden uitgevoerd. Uit het booronderzoek kon worden geconcludeerd dat zich vanaf 80 en 100 cm –Mv een intact archeologisch niveau bevond.

In november 2006 heeft ADC ArcheoProjecten een Inventariserend Veldonderzoek middels proefsleuven (IVO-P) uitgevoerd.⁴ Hierbij bleek dat de historische bebouwing in jaren negentig ook ondergronds was verwijderd. Er werd slechts nog een puinlaag van aangetroffen. In de delen van het plangebied waar de oorspronkelijke ondergrond nog intact was, werden echter relatief veel sporen aangetroffen. Deze waren goed bewaard gebleven.

Omdat het terrein slechts ten dele was verstoord, is geadviseerd om de civieltechnische graafwerkzaamheden in het meest intacte deel van het plangebied (het noordoostelijke deel) onder intensieve archeologische begeleiding te laten plaatsvinden. Het gebied dat op basis van het proefsleuvenonderzoek werd aangewezen voor een Archeologische Begeleiding – Protocol Opgraven (AB-O) meet circa 50 x 40 meter (circa 2000 m²).⁵

1.2 Onderzoeksvragen

Binnen het onderzochte gebied werden de resten verwacht van een huisplaats uit de Nieuwe tijd en mogelijk de Late Middeleeuwen. Het doel van de AB-O was om de nog aanwezige archeologische sporen en vondsten te documenteren en op die manier veilig te stellen. De verzamelde gegevens kunnen een bijdrage leveren aan de (ontstaans)geschiedenis van Pijnacker.

In het Programma van Eisen (PvE)⁶ dat voor het onderhavig onderzoek is opgesteld zijn een aantal onderzoeksvragen geformuleerd:

- Welke sporen uit de Nieuwe tijd zijn, in aanvulling op het reeds uitgevoerde IVO-P, aanwezig en wat is de aard van deze sporen?
- Wat kan worden gezegd over de constructie van de boerderij?
- Zijn er (aanwijzingen voor) bewoningssporen uit de Late Middeleeuwen en zo ja, waaruit bestaan deze?
- Wat is (bij benadering) de datering van de vroegste bewoningssporen en wat kan worden gezegd over eventueel bewonings(dis)continuïteit?
- Zijn er aanwijzingen voor bewoning uit oudere periode(n), zoals de Romeinse tijd?

Voor zover mogelijk zullen deze vragen worden beantwoord in paragraaf 6.2.

¹ Bult 2005.

² Kruikius & Kruikius 1977 (1712).

³ Bult 2006.

⁴ Opbroek 2007.

⁵ Bakx 2008.

⁶ Bakx 2008.

2 Bureauonderzoek

2.1 Landschappelijke achtergrond

De geschiktheid van een locatie voor bewoning werd in het verleden in grote mate bepaald door de landschappelijke ligging. Een ideale vestigingsplaats lag droog, maar was wel gelegen in de nabijheid van open water en met voldoende mogelijkheden voor landbouw. De geologie, de opbouw van natuurlijke bodemlagen, geeft inzicht in het ontstaan en uiterlijk van landschappen in het verleden. De geologische lagen zijn ingedeeld in een lithostratigrafie per type landschap en periode van ontstaan.⁷

Het huidige landschap heeft zich gevormd in het Holoceen, de periode na de laatste ijstijd, vanaf 9500 v. Chr. Het pleistocene dekzand, dat in de ijstijd was ontstaan, raakte door een stijgende grondwaterspiegel begroeid met een moeras waarin het Basisveen werd gevormd. Vanaf 4000 v. Chr. werd het gebied overstroomd door de zee als gevolg van de stijgende zeespiegel. Op het basisveen werden in een Waddenzee-achtig gebied klei en zand afgezet in getijdenkreken, het Laagpakket van Wormer. Rond 3200 v. Chr. werd dit proces van sedimentatie afgeremd door de vorming van de strandwallen aan de kust en de verzanding van de riviermondingen. Het gebied achter de strandwallen kon niet meer ontwateren en er ontstond opnieuw een moeras, het Hollandveen. Dit Hollandveen ligt in de regio plaatselijk nog aan het oppervlak. Echter in de kustgebieden werden de strandwallen door stormen weggeslagen, waardoor de zee uiteindelijk via de Maasmonding het binnenland in kon stromen. In het Hollandveen ontstonden grote getijdegeulen die door de werking van eb en

⁷ Kerkhof et al. 2010, 25-32.

Afbeelding 2.1: de werkput op de geologische ondergrond.

vloed werden gevuld met zand en klei. De geulafzettingen op het veen worden tot het Laagpakket van Walcheren gerekend. Het Laagpakket van Walcheren is in drie perioden afgezet: de Hoekpolder laag tussen 1500 en 1000 v. Chr., de Gantel laag tussen 500 en 200 v. Chr. en de Laag van Poeldijk in het midden van de 12^e eeuw na Chr. (afbeelding 2.1). Na de 12^e eeuw kwam de geologische opbouw tot stilstand door de definitieve bedijking van de Maasmonding.

Volgens de Geologische kaart van Nederland (blad 370) bevindt het plangebied zich op de geulafzettingen van de Gantel Laag.⁸ Uit het booronderzoek is gebleken dat vanaf 150 tot tenminste 300 cm -Mv een pakket van gelamineerde, sterk siltige klei voorkomt. Deze kleilaag is kenmerkend voor de geulafzettingen van de Gantel Laag.

2.2 Historische achtergrond

2.2.1 Geschiedenis van Pijnacker

Tot aan de 10^e eeuw bestond het gebied rond Pijnacker nog grotendeels uit een ongerept klei- en veengebied. Uit historische bronnen is bekend dat in Pijnacker een grafelijk hof was gelegen, dat in later tijd is verdwenen. De locatie van dit hof is onbekend. De eerste structurele ontginningen werden waarschijnlijk georganiseerd door de graven van Holland, die in de 12^e en de eerste helft van de 13^e eeuw een (nieuw) hof hadden ter plaatse van het latere klooster Koningsveld aan de Rotterdamseweg te Delft. Om het land te kunnen ontwateren werd eerst de Schie, een natuurlijke veenrivier, gekanaliseerd. Daarna werd het land in blokken ontgonnen door het graven van ontwateringsloten. Ten westen van de Schie lag het Abtwoudse ontginningsblok, ten oosten het Delfgauwse blok.⁹ De percelen in het Delfgauwse ontginningsblok liepen van de Rotterdamseweg naar de Zuideindseweg. Een volgend blok lag tussen de Zuideindseweg en de Overgauwseweg. Om het ontginningsblok te beschermen tegen wateroverlast uit het nog onontgonnen veen werden langs de Pijnackerse vaart (nu de Delftsestraatweg), de Overgauwseweg, de Oude Leeweg en de Ackerdijk kaden opgeworpen. Uit historische bronnen is bekend dat tussen het jaar 1049 en 1061 land uit dit ontginningsblok aan het klooster van Egmond werd geschonken. De gegevens uit de historische bronnen sluiten aan bij de archeologische vondst van een huis uit circa 1076 aan de Zuideindse weg.¹⁰

Nadat de Abtwoudse en Delfgauwse ontginningsblokken geheel in gebruik waren genomen, werd de Schie in noordelijke richting verlengd met de Oude Delft waarlangs twee nieuwe ontginningsblokken werden aangelegd, de Hof van Delft, waar later de stad zou verrijzen. Uit historische bronnen kan worden opgemaakt dat deze blokken voor 1143 zijn ontgonnen.

De oudste vermelding van Pijnacker dateert uit 1222 wanneer graaf Willem I uit zijn renten uit Pijnacker een bedrag schenkt aan de kerk van Rijnsburg.¹¹ De ontginning van het blok van Pijnacker, tussen de Kerkweg en de Klapwijkseweg, kan op basis van de historische gegevens niet nauwkeuriger worden gedateerd dan in de 12^e en het begin van de 13^e eeuw.

De stichting van klooster Koningsveld in 1251, in het voormalige grafelijke hof, vormde waarschijnlijk een sterke impuls voor de ontwikkeling van Pijnacker. Het klooster kreeg bij de oprichting de kerk en het patronaatsrecht van de kerk in bezit.¹² Door toenemende wateroverlast moest Pijnacker in 1447 beschermt worden door de aanleg van een kade langs de Leede. Om het land te kunnen ontwateren werd de Pijnackerse Vaart gegraven.¹³ Het grote voordeel van de nieuwe vaart was dat het noordelijke deel van Pijnacker een betere transportmogelijkheid kreeg richting Delft. Na de aanleg van de vaart vormde zich een nieuwe bewoningskern rond de Laanbrug, die de Oostlaan (langs de vaart) met de Kerkweg verbond.

⁸ Van Staalduinen 1979.

⁹ Bult 1992, 9-13.

¹⁰ Bult 2003, 8-9.

¹¹ Balkenende e.a. 1986, 30.

¹² Balkenende e.a. 1986, 32.

¹³ Balkenende e.a. 1986, 46.

2.2.2 Het erf

De oudste bekende vermelding van het erf uit onderhavig onderzoek staat in het Cohier van de 10^e penning uit 1561, een inventarisatie van de bewoners van Pijnacker ten behoeve van de belastingaanslag.¹⁴ In het buurtschap 'An der Kerck' lagen langs de Kerkweg en de Koningshof 23 boerderijen en woningen. Het eerste huis, vanaf de Oostlaan, was van Cornelis Dircksz. Hij had maar liefst drie huurders: Willem Quyrjensz, Lenert Coertsen en Dirckgen Harmans. Cornelis werd evenals de meeste van zijn burens aangeslagen voor 11 pond, zijn huurders werden niet aangeslagen.

Zeventien jaar later werd voor het eerst een afbeelding van het erf gemaakt. In het kaartboek, dat de landmeter Jan Potter in 1578 maakte van het landbezit van het weeshuis in Delft, is een met sloten omgeven erf afgebeeld met twee gebouwen haaks op de Kerkweg en een boomgaard achter de gebouwen. Mogelijk was één gebouw de boerderij van Cornelis en het andere de huurwoning. Op de kaart van Kruikius uit 1712 is de situatie nog hetzelfde. Wel is nu te zien dat het erf in tweeën is gedeeld door een sloot. Op de kadasterkaart van 1832 is de bebouwing iets uitgebreid (afbeelding 2.2). Achter het gebouw op de hoek met de Oostlaan, Kerkweg 1, zijn twee hooibergen verschenen. Achter het naastgelegen gebouw, Kerkweg 3, is een grote schuur gebouwd. Ook aan de straatzijde is een aanbouw verschenen. De sloot tussen de twee gebouwen is inmiddels gedempt. Het hele erf en bijbehorende land zijn in 1832 eigendom van de boer Cornelis Groenewegen.¹⁵ Het land achter de boerderij is ook zijn eigendom en heeft een omvang van 3,5 morgen. Ook het naastgelegen perceel, langs de Molentocht, met een omvang 3,16 morgen was van Groenewegen.¹⁶ Daarnaast bezat hij ook land elders in Pijnacker.

In 1913 werd de boerderij Kerkweg 1 afgebroken om plaats te maken voor de maalderij 'Ons Doel'.¹⁷ Ook het oude pand Kerkweg 3 werd in gebruik genomen als maalderij voor 'De Katholieke Boerenbond'.¹⁸ Kort voor 1974

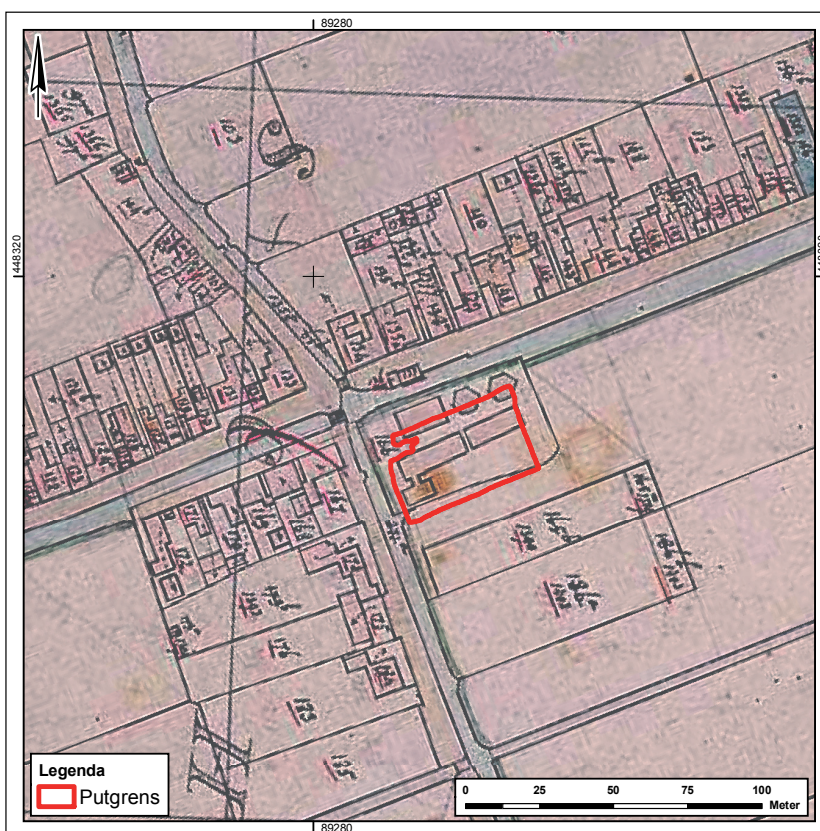
¹⁴ Balkenende e.a. 1986, 52.

¹⁵ Minuutplan 1811-1832, watwaswaar.nl.

¹⁶ 1 Delftlandse morgen = 0,8515 hectare.

¹⁷ Wenteler 1990, 147.

¹⁸ Mondelinge mededeling van de laatste bewoner van de boerderij, via J. Cornel.

Afbeelding 2.2: de ligging van de werkpoot op de kadasterkaart van 1832.

werd maalterij 'Ons Doel' afgebroken en werd de Pijnackerse Vaart gedempt om plaats te maken voor het autoverkeer.¹⁹

In de jaren tachtig was in het gebouw van Kerkweg 3 het tuincentrum 'Welkoop' gevestigd. In de eerste helft van de jaren negentig werd het gebouw afgebroken om plaats te maken voor een supermarkt, die er uiteindelijk nooit zou komen. Kort voor de afbraak is het pand nog uitvoering gefotografeerd door een inwoner van Pijnacker.

2.2.3 Het gebouw voor de sloop

Op basis van de diverse topografische kaarten uit de tweede helft van de 19^e en de 20^e eeuw kan worden verondersteld dat het laatste gebouw Kerkweg 3 hetzelfde is als het gebouw op de kadasterkaart van 1832. Voor de periode voor 1832 is dit niet te bepalen. De kaarten uit de 18^e eeuw zijn met veel grotere tussenpozen vervaardigd en de bebouwing is schematisch weergegeven, zodat niet kan worden uitgesloten dat hier een voorganger van het gebouw is afgebeeld.

Op de foto's van voor de sloop zijn verschillende bouwkundige elementen te zien die informatie verschaffen over de ouderdom en het gebruik van het gebouw (afbeelding 2.3 en 2.4).

¹⁹ Topografische kaart 1974, watwaswaar.nl

Afbeelding 2.3: de noord- en westgevel van het pand Kerkweg 3 aan het begin van de negentiger jaren. Foto's van W.L.M van Winden, Pijnacker.

Afbeelding 2.4: de noordgevel van het pand Kerkweg 3 aan het begin van de negentiger jaren. Foto's van W.L.M van Winden, Pijnacker.

Het hoofgebouw bestaat uit een rechthoekig hallenhuis van 24 bij 8,5 m met een wolfdak. Alleen de oorspronkelijke west- en noordgevel zijn zichtbaar. Aan de oost- en zuidzijde bevindt zich een aanbouw uit vermoedelijk het begin van de 20^e eeuw. De gevel aan de voorzijde van de woning is duidelijk jonger dan de noordelijke zijgevel. De lijstgevel met fries aan de voorzijde dateert mogelijk uit de late 19e eeuw. Achter de gevel bevindt zich de voorkamer met in de noordoosthoek de haard. Achter de voorkamer zit, op ongeveer een kwart lengte vanaf de voorgevel, de buitendeur in de noordgevel met vermoedelijk een gang dwars op het gebouw. Naast de deur zit een kelder. Omdat de kelder slechts één raam heeft was hij vermoedelijk vrij klein van omvang. De indeling van de ruimte voorbij de voordeur is niet duidelijk. Mogelijk is dit het stalgedeelte van een boerderij geweest. Opmerkelijk is dat zich in dit deel van de zijgevel maar liefst negen vensters bevinden. De vensters zijn van verschillende maten en hebben de onderzijden op verschillende hoogten. Hieruit kan worden geconcludeerd dat zeker twee keer nieuwe vensters aan de zijgevel zijn toegevoegd. In de grote vensters zitten schuifkozijnen met negen ruiten. Dergelijke vensters werden in het laatste kwart van de 18^e en het eerste kwart van de 19^e eeuw toegepast.²⁰ De kleine vensters met zes ruiten, die zich ook op de bovenverdieping bevinden, zijn zogenaamde 'Empire'-vensters uit het eerste kwart van de 19^e eeuw. Alle vensters hebben aan de bovenzijde een zogenaamde 'hanekam', die de druk van de muur boven het venster opvangt. Over het hele pand bevindt zich een bovenverdieping. Op basis van de foto's is niet te zeggen of de bovenverdieping later aan het pand is toegevoegd. De vensters in Empire-stijl bevinden zich op de verdieping op ongelijke hoogte, zodat later vensters moeten zijn toegevoegd.

De oudste vensters uit de woning zijn rond 1800 te dateren. Toen deze vensters werden aangebracht bevonden zich al oudere vensters in de gevel. Hieruit kan worden geconcludeerd dat de woning voor de 19^e eeuw moet zijn gebouwd. Het gebruik van hanekammen als bovendorpel voor de vensters kan niet ouder zijn dan het midden van de 17^e eeuw. Oudere vensters kunnen echter na de 17^e eeuw zijn vergroot, waardoor de oorspronkelijke bovendorpel is verdwenen. Dit is ook gebeurd bij de 17^e eeuwse boerderij '*Acht is meer dan duizend*' verderop aan de Kerkweg.²¹ Hier zijn alle 17^e eeuwse vensters verdwenen door het vergroten van de vensters in de 19^e eeuw.

Het gebouw Kerkweg 3 is in de 18^e eeuw of eerder gebouwd. De indeling van het pand met een voorhuis, een kelder en een groot stalgedeelte maken duidelijk dat het pand in opzet een boerderij was. Het grote aantal vensters wijst erop dat het gehele pand rond 1800, maar mogelijk al eerder, een woonfunctie heeft gekregen.

De schuur achter de woning staat op de kadasterkaart van 1832 hier nog los van getekend. Op de foto's is te zien dat de schuur later met een tussenmuur met de woning is verbonden. In de noordgevel van de schuur zijn geen oude vensters bewaard gebleven.

²⁰ Steehouwer 1992, 24, 25.

²¹ Kuj-Lalleman 1995.

3 Veldonderzoek

3.1 Inleiding

Het onderzoek is uitgevoerd van 6 tot en met 12 april 2010. In totaal is een vlak van circa 1488 m² onderzocht in werkput 1. Naast het onderzoek zijn er tijdens de graafwerkzaamheden in het grotere plangebied enkele inspecties uitgevoerd. Hierbij bleek dat het merendeel van het plangebied te sterk verstoord was om er nog archeologische resten aan te kunnen treffen.

Het archeologisch veldwerk is uitgevoerd volgens de eisen zoals deze zijn opgesteld in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), versie 3.1.²²

3.2 Methoden en technieken

Voorafgaand aan het onderzoek is de bovenste puinlaag machinaal verwijderd door de civieltechnisch uitvoerder. Vanaf dit niveau is het vlak, onder begeleiding van een archeoloog, machinaal, laagsgewijs afgegraven tot op het leesbare sporenvlak (afbeelding 3.1). Na het aanleggen van het vlak werd het gefotografeerd en getekend op millimeterfolie op schaal 1:50. Aangetroffen muurwerk is, na te zijn ingemeten en gedocumenteerd, verwijderd om de eronder liggende bodemopbouw en eventuele oudere sporen te onderzoeken. De aangetroffen grondsporen zijn gecoupeerd. Deze coupes zijn gefotografeerd en getekend op schaal 1:20. Enkele omvangrijke sporen, met name greppels, zijn op meerdere plaatsen gecoupeerd, om de onderlinge relaties vast te kunnen stellen. Waar mogelijk zijn de sporen afgewerkt.

Tijdens de aanleg van het vlak is het vondstmateriaal geborgen en gedocumenteerd in vlakken van 5x5 m. Het vondstmateriaal is zoveel mogelijk per spoor verzameld. Tijdens en na de aanleg van het vlak is de grond afgezocht met een metaaldetector. Van het vlak en de sporen zijn waterpashoogtes genomen in een grid van 3x3 m. De veldadministratie is, met behulp van een veldcomputer, direct digitaal ingevoerd in een database. De veldtekeningen zijn na afloop van het project gedigitaliseerd.

²² Onder beheer van de Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer (SIKB), www.sikb.nl.

Afbeelding 3.1: uitvoering van het veldwerk.

Tijdens de vooronderzoeken die in het plangebied hebben plaatsgevonden is de fysische geografie reeds afdoende onderzocht. Vanwege de aanwezigheid van een damwand rondom de bouwput was het niet mogelijk het stratigrafisch verband tussen de archeologische resten en het bodemprofiel aanvullend te documenteren.

Het veldonderzoek is uitgevoerd door S. Jongma (archeoloog, projectleider; Archeologie Delft), M. Kerkhof (archeoloog, Archeologie Delft) en R. Bijl (veld-assistent, Vriens Archeoflex). De wetenschappelijke leiding was in handen van P. Deunhouwer (senior archeoloog, Archeologie Delft). Het middeleeuwse aardewerk is gedetermineerd door W. van Horssen (student Faculteit der Archeologie, Universiteit Leiden) onder begeleiding van E. Bult (senior archeoloog, Archeologie Delft). Het keramisch bouwmetaal is bekeken door E. Bult en de aangetroffen kleiijpen door L. Bracco Gartner (Tabaksmuseum). Het middeleeuwse glas dat op de vindplaats is aangetroffen is gedetermineerd door K. Rentenaar (Archeologie Delft), onder begeleiding van E. Bult. Het hout is gedetermineerd door P. van de Peppel (Archeologie Delft), onder begeleiding van C. Vermeeren (Biax Consult). Het dierlijk botmateriaal is gedetermineerd door I. van der Jagt (Stichting LAB) en de metaalvondsten zijn gedetermineerd door B. Wessels (Archeologie Delft).

4 Resultaten

4.1 Inleiding

Bij het onderzoek zijn in totaal 61 archeologische sporen gedocumenteerd. Slechts twee sporen waren muurwerk. Veertien sporen waren van greppels en sloten uit verschillende perioden, drie sporen van waterputten en acht sporen van kuilen. Achtentwintig spoornummers zijn uitgedeeld aan verschillende palen en planken van één beschoeiing. De overige spoornummers zijn uitgedeeld aan recente verstoringen en administratieve sporen (bijlage 4.1).

Tijdens het proefsleuvenonderzoek was het plangebied aanzienlijk minder verstoord dan tijdens dit onderzoek. Verschillende sporen uit de proefsleuven zijn niet meer teruggevonden. Dit is het gevolg van het tot een te diep niveau verwijderen van de bovenste puinlaag door de civiel-technische uitvoerder.

Om het beeld van de vindplaats zo compleet mogelijk te maken, worden verschillende sporen van het proefsleuvenonderzoek hier opnieuw besproken. De allesporenkaart met spoornummers is opgenomen in bijlage 4.1.

4.2 Bodemopbouw²³

Het maaiveld (straatniveau) lag ten tijde van het proefsleuvenonderzoek op circa -1 m NAP. Van boven naar onder bevonden zich hieronder de volgende lagen ten opzichte van het maaiveld (-Mv):

- 0 tot 30 à 110 cm –Mv: opgebrachte zandlaag met baksteenpuin en grind (verstoring).
- 30 tot 70 cm –Mv: donkergrijze laag zandige klei met veel puin (slooplaag oude boerderij?).
- 50 tot 70 à 120 –Mv: grijsbruine laag zandige klei met weinig puin. Deze laag lag alleen op het oostelijke deel van het terrein, tot greppel S36. Deze laag werd doorsneden door S36 en liep in zuidelijke richting af.
- 70 à 120 tot 120 à 140 cm –Mv: homogene licht grijsbruine zandige kleilaag. Dit is de top van de natuurlijke ondergrond. De laag liep af in zuidelijke richting. In deze laag waren de oudste sporen zichtbaar.
- 120 à 140 tot 300 cm –Mv: pakket gelamineerde sterk siltige klei. Dit kleipakket behoort tot de geulafzettingen van de Gantel Laag.

De hoogte van het opgravingsvlak lag tussen -2,20 en -2,60 m NAP, in de top van de natuurlijke zandige kleilaag onder de verstoorde bovenlaag. De oudste sporen waren in de proefsleuf nog vanaf -1,80 m NAP aanwezig. Nadien is dus meer dan 40 cm van de bodemopbouw verstoord.

4.3 Sloten

Desloten S57 en S2 maken deel uit van de jongste percelering van het erf. Desloten uit oudere perioden, die hier aan voorafgaan, worden besproken in paragraaf 4.4.

Sloot 57 is de zuidelijke begrenzing van het erf en had een breedte tussen de 5 en 6 m. Op foto's uit het begin van de 20^e eeuw is de sloot te zien als de scheiding met het terrein van de protestantse kerk.²⁴ Vermoedelijk is de sloot rond het midden van de 20^e eeuw gedempt om ruimte te maken voor het tuincentrum. De vulling van de sloot is niet onderzocht op ouderdom maar

²³ *Opbroek 2007, 9.*

²⁴ *Lalleman 1975, foto 55.*

Afbeelding 4.1: coupe door S2, richting het zuidoosten.

aangenomen kan worden dat de sloot teruggaat op de oudste begrenzing van het erf zoals afgebeeld op de kaart van Jan Potter uit 1578.

Sloot S2 deelt het erf in drie percelen: S2a loopt parallel aan S57 en deelt het erf in de lengte in twee delen; S2b vormt een dwarsverbinding tussen S2a en S57; en S2c ligt in het verlengde van S2a ten oosten van S2b. Dit deel maakt een knik waardoor de sloot circa 3 m noordelijker ligt dan S2a.

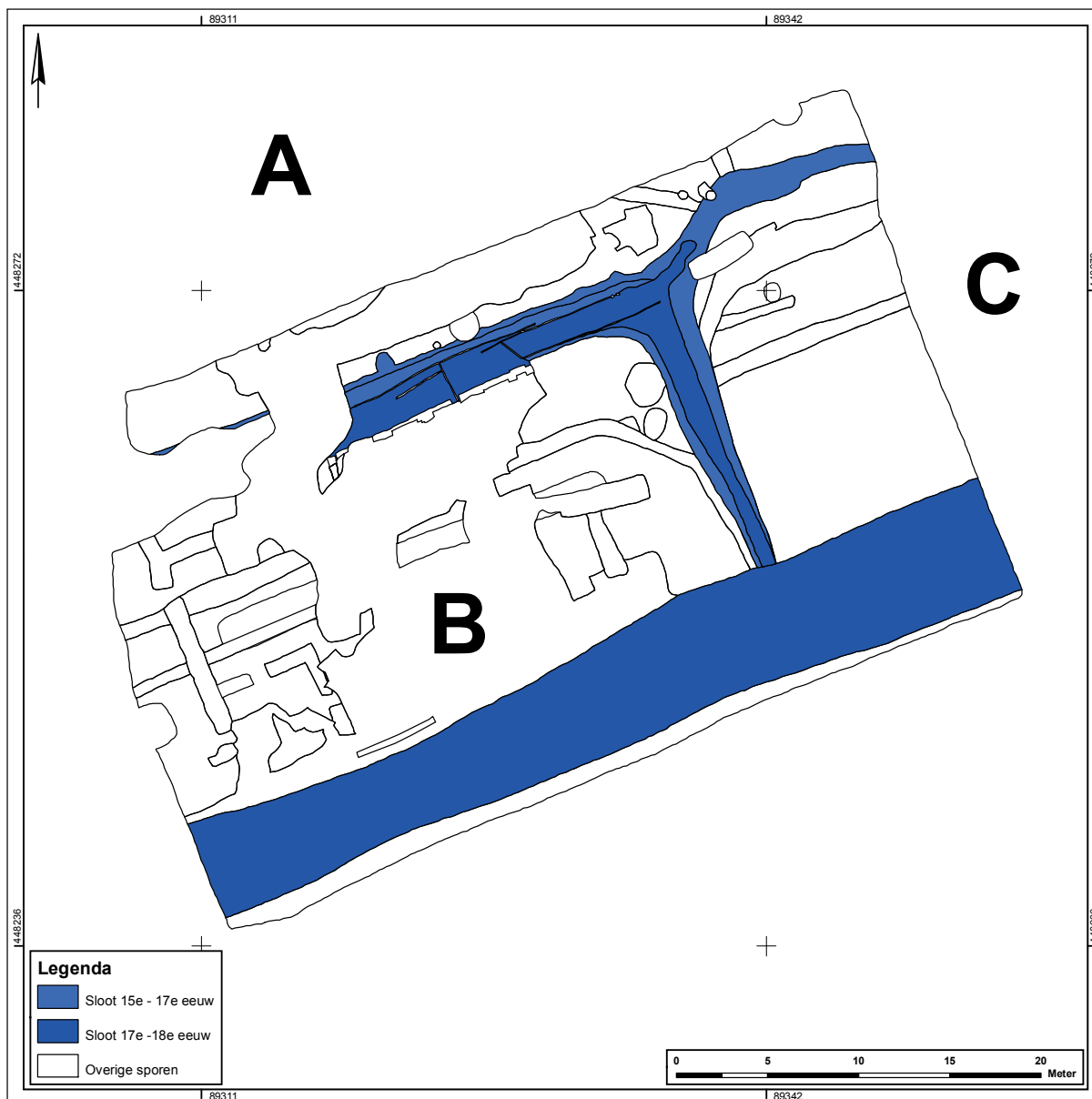
Op basis van de vullingen moet de sloot twee fasen hebben gehad (afbeelding 4.1). In de eerste fase waren de kanten onbeschoeid en had de sloot, op vlakhoogte, een breedte van 2 tot 3 m en een diepte van 50 cm, tot circa -3 m NAP. In een tweede fase werden de slootkanten beschoeid, waardoor de breedte van de sloot werd teruggebracht tot 1,5 à 2 m. Ook S2b werd (ten dele) van beschoeiing voorzien.²⁵ De beschoeiing bestond uit ingeslagen houten palen met planken tegen de kant. De onderkant van de sloot kwam nu op circa -2,80 NAP te liggen. Op twee plekken waren in S2a dwarsplanken gezet. De functie van deze planken is onbekend.

Uit de vulling van S2a en S2b is een grote hoeveelheid vondstmateriaal gekomen. De oudste aardewerkfragmenten zijn van drie drinkkannen van grijs steengoed met een dik engobe en zoutglazuur uit de 15^e eeuw (vl, 10, 32). Grijsbakkend aardewerk en wit steengoed ontbreken geheel, zodat aangenomen kan worden dat de sloot na de 14^e eeuw is gegraven. De jongste aardewerkfragmenten zijn van enkele steilwandige grappen uit Bergen op Zoom uit de tweede helft van de 18^e en het begin van de 19^e eeuw. Omdat industrieel vervaardigd aardewerk geheel ontbreekt kan aangenomen worden dat de sloot voor het tweede kwart van de 19^e eeuw is gedempt. S2c kan op basis van de fragmenten van een grape (r-gra-77) en een beslagkom (r-kom-42) in de 15^e of eerste helft van de 16^e eeuw worden gedateerd.

Op de kaart van Kruikius uit 1712 is S2a nog weergegeven. Hij eindigt ongeveer waar de houten beschoeiing stopt. S2b en S2c zijn waarschijnlijk al voor 1712 gedempt. Op de kadasterkaart van 1832 is ook S2a niet meer weergegeven, zodat deze al voor dat jaar moet zijn gedempt.

De twee sloten delen het erf in drie percelen: perceel A ter plaatse van Kerkweg 1, perceel B ter plaatse van Kerkweg 3 en perceel C op het terrein achter Kerkweg 3 (afbeelding 4.2). Perceel B, gelegen tussen S2a en S57, had een

²⁵ *Opbroek 2007, 11.*

Afbeelding 4.2: de sloten S2 en S57 met de percelen A, B en C.

lengte van 35 m en een breedte van 15 m. Aan de oostkant werd het perceel begrensd door S2b. Van perceel A is slechts een strook van 5 m breed opgegraven. Dit perceel werd aan de noordzijde begrensd door de vaart en moet ook een breedte van circa 15 m hebben gehad. Dit perceel was wel langer omdat in de opgravingsput geen oostelijke begrenzing is aangetroffen. Perceel C had een breedte van 18 m en vermoedelijk een lengte van eveneens 18 m tot de oostelijke begrenzing van het erf.

4.4 Muren

Het onderzoek heeft slecht twee fragmenten van muren opgeleverd. Alle andere muren zijn tijdens de sloop van de boerderij in de jaren negentig verdwenen.

De eerste muur, S50, bevond zich langs de noordrand van perceel B pal langs sloot S2a. Het was een fundering die nog over een lengte van 12 m aanwezig was. In het verlengde van de fundering lag over een lengte van 5 m een omgeklapte muur in de versterking. De onderste steenlaag van de fundering was drie steens

Afbeelding 4.3: muur, S50, met rechts de hoek, foto richting het noorden.

Afbeelding 4.4: muur, S55, foto richting het zuiden.

dik, circa 56 cm breed. Slechts op één plek was nog een tweede steenlaag aanwezig met een breedte van tweeëneenhalve steen. De fundering was gemetseld van rode en gele bakstenen van 19x8x3, 19x7,5x3 en 18x9x3 cm groot. Aan het oosteinde maakte de muur een hoek naar het zuiden (afbeelding 4.3). Op de kadasterkaart van 1832 is te zien dat de boerderij uit twee delen bestond, waarvan de hoek van het meest westelijke deel samenvalt met de hoek in de aangetroffen fundering (afbeelding 2.2). Het baksteenformaat van 19x8x3 is nogal ongewoon en directe parallellen ontbreken. Gelet op het feit dat bakstenen door de tijd heen steeds kleiner worden is een datering in de 17^e eeuw, voordat de IJsselsteen (18x9x4) algemeen gebruikgoed werd, te rechtvaardigen.

Het tweede muurfragment, S55, bevond zich aan de zuidrand van perceel B tegen S57. Het restant had een lengte van 4 m. De muur had een breedte van 40 cm en een onderkant op -3,50 m NAP. De muur was gemetseld van gele en rode bakstenen van 16x8x4 cm groot en was gefundeerd op een houten plank

Afbeelding 4.5: waterput S46/47.

(afbeelding 4.4). De flinke diepte van de muur kan twee redenen hebben gehad: of de muur heeft onderdeel uitgemaakt van een kelder of de muur vormde tevens de beschoeiing van de naastgelegen sloot S57. De muur is op basis van de gebruikte bakstenen niet nauwkeuriger te dateren dan in de 17e, 18e en 19e eeuw.

4.5 Waterputten

Bij het onderzoek zijn drie waterputten aangetroffen. Eén van de waterputten was al bij het proefsleuvenonderzoek gevonden. Bovendien was toen nog een vierde waterput aanwezig, die later is verdwenen bij de versterking van het terrein.

Perceel A

Put S29/30 (vulling/buitenring) had een diameter van 1,65 m en een diepte van 1,10 m, tot -3,63 m NAP. De put was half steens dik gestapeld van gele bakstenen van 16,5x8x4 cm groot. Uit de vulling van de put zijn geen vondsten gekomen. Put 59/60 had een diameter van 1,60 m en een diepte van tenminste 1,75 m, tot -4,07 m NAP. De put was half steens dik gestapeld van rode en gele stenen van 16x8x4 cm. Uit de vulling van de put zijn geen vondsten gekomen.

Perceel B

De put S46/47 had een diameter van 1,60 m en een resterende diepte van 1,67 m, tot -4,17 NAP. De ring van de put was half steens dik gestapeld van stenen van 16x8x4 en 16,5x9,5x4 cm groot (afbeelding 4.5). De onderkant rustte op een houten raamwerk.²⁶ De vulling van de put was al tijdens het proefsleuvenonderzoek gelicht (put 3, spoor 7/8). De vulling van de put kan op basis van enkele voorwerpen van industrieel aardewerk in het laatste kwart van de 19^e eeuw worden gedateerd.²⁷

De put die bij het proefsleuvenonderzoek werd gevonden (ADC: put 1, spoor 1/2) had een diameter van circa 1,50 m.²⁸ De onderkant kon niet worden vastgesteld. De wanden waren half steens dik gestapeld van bakstenen van 18x8,5x4, 18,5x8x3,3 en 19x9x3,5 cm. Op grond van het formaat van de bakstenen zou de put tegelijk kunnen zijn aangelegd met muur S50. Uit de puinvulling van de put kwam één 18e eeuwse pijpensteel, die een datering geeft voor

²⁶ *Opbroek 2007*, 11.

²⁷ *Jaspers 2007*, 13.

²⁸ *Opbroek 2007*, 10.

het dempen van de put.

4.6 Greppels

Behalve de twee sloten zijn diverse greppels teruggevonden die onderdeel hebben uitgemaakt van een oudere inrichting van het terrein.

Perceel A

Op perceel A komt een smalle greppel, S4, uit op sloot S2. De greppel heeft een NWW-ZOO oriëntering, een oriëntering die sterk afwijkt ten opzichte van de andere greppels en de percelering. De greppel is op basis van een randfragment van een ongeglazuurde beslagkom van roodbakkerd aardewerk in de 14^e eeuw te dateren.

Perceel B

Aan de westkant van perceel B bevond zich een cluster van greppels. De greppel S48a/43 had een lengte van 28 m en liep parallel aan S2a. Aan de oostkant boog de greppel in een flauwe bocht af naar S2b en kwam uit op S57. De greppel had een breedte van 80 tot 140 cm en een diepte van circa 40 cm. In de doorsnede had de greppel een min of meer vlakke bodem met diagonale kanten (afbeelding 4.6). De onderste vulling was vlekkerig donkergrijs. Dit wijst er op dat de greppel watervoerend is geweest. De bovenste vulling was bruin van kleur. De greppel is de oudste noordelijke begrenzing van perceel B geweest. De oorspronkelijke zuidelijke begrenzing lag waarschijnlijk ter plaatse van S57. S48b maakte mogelijk deel uit van S48. De greppel had aan de noordkant echter een veel geringere diepte van 20 cm met alleen de bovenste bruine vulling. Aan de zuidkant was de greppel 40 cm diep met onderop de donkergrijze gevlekte vulling. Uit S48 zijn enkele scherven Maasvallei-aardewerk gekomen uit de 12^e of de eerste helft van de 13^e eeuw en een baksteen met een breedte van 14 cm en een dikte van 8 cm uit het laatste kwart van de 13e of de eerste helft van de 14e eeuw.²⁹ De greppel is mogelijk de hele 13e eeuw in gebruik gebleven.

In het veld is geen direct verband waargenomen tussen S43 en S36 maar op basis van de vulling en de oriëntatie kan worden aangenomen dat dit één greppel is geweest. Greppel S36 kan op basis van één fragment kogelpotaardewerk gevonden in de proefsleuf (ADC: put 2, S3) in de 12e of 13e eeuw worden gedateerd.

De sporen S45, S72 en S48c hadden een veel geringere diepte. Ze waren 10

²⁹ Voor het Maasvallei-aardewerk zie paragraaf 5.2.1. Bakstenen van het formaat 30x14x7 cm werden o.a. toegepast in de Oude Kerk in Delft in een bouwfase van voor 1300 en een bouwfase in het tweede kwart van de 14^e eeuw (Berends 1989).

Afbeelding 4.6: coupe door S48a (rechts) en S66 (links).

Afbeelding 4.7: coupes door S48b, S48c (boven) en S45 (onder).

Afbeelding 4.8: het vlak richting het noordwesten met S48a en S51 (boven) en de coupe door S51 (onder).

tot 18 cm diep en hadden een breedte van 60 tot 80 cm. De bruine vulling van de sporen liep over in de bovenste vulling van S48b (afbeelding 4.7). De geringe diepte en vlakke bodem maakt het niet waarschijnlijk dat ze watervoerend waren. De sporen vormden samen een rechthoek of vierkant van 5 m lang en tenminste 4,4 m breed. In de noordelijke greppel zat een doorgang met een breedte van 1 m, in de oostelijke greppel een doorgang van 70 cm. De plaatsing van twee doorgangen vlak bij elkaar, de scherpe hoeken, de vlakke bodem en de geringe diepte van de greppels kunnen erop wijzen dat de greppels onderdeel waren van een gebouw of constructie. De greppels kunnen de funderingsleuf zijn geweest van een reeds verdwenen fundering van planken of gestapelde bakstenen. Ook kunnen het de druipgoten rondom een gebouw zijn geweest, waarin afdruiwend regenwater van het (rieten) dak werd opgevangen. Op basis van één scherf Maasvallei-aardewerk zijn de greppels met enige onzekerheid in de 12e en de eerste helft van de 13e eeuw te dateren.

Greppel S51 had een vergelijkbare vorm en diepte als S45/48c/72 maar had een breedte tussen de 90 en 110 cm. Ook dit spoor lijkt eerder onderdeel van een constructie te zijn geweest dan een perceelsgreppel (afbeelding 4.8).

S48d was een in doorsnee komvormig greppeltje met een homogene bruin-grijze vulling. De relatie met S48b was niet te bepalen. Hoewel het spoor geen vondsten heeft opgeleverd maakt de bruin-grijze vulling, vergelijkbaar met de andere greppels, een 13^e eeuwse datering wel aannemelijk. De komvormige bodem maakt het niet aannemelijk dat het spoor een fundering heeft bevat.

De greppel S48d wordt in lengte oversneden door een bredere greppel, S66 (zie afbeelding 4.6). S66 heeft een lengte van 22 m, een breedte van 2 m en een diepte van 20 tot 30 cm met vrijwel vlakke bodem en diagonale kanten. De uiteinden waren afgerond. De enige vulling is zeer homogeen, zodat aangenomen kan worden dat de greppel niet watervoerend is geweest. Uit de greppel komen verschillende fragmenten roodbakkend aardewerk van tenminste drie spaarzaam geglazuurde grappen (r-gra-6), een deksel (r-dek-10), een bakpan (r-bak-1) en een fragment van een grote voorraadkan van gedeeltelijk geglazuurd grijs steengoed. Op basis van het aardewerk is het spoor in de 15^e eeuw te dateren. Opvallend aan de greppel zijn de relatief vlakke bodem en het ontbreken van een aansluiting op de watervoerende perceelsslotten. Op basis van de datering van het aardewerk kan sloot S2 gelijktijdig zijn geweest. Het is goed mogelijk dat de greppel een funderingsleuf of druipgoot van een huis is geweest. De lengte van 22 m is goed vergelijkbaar met het mogelijke 16^e eeuwse huis op de kadastrakaart van 1832, met een lengte van 23 m. De tegenhanger van de greppel kan zijn verdwenen door latere verstoringen. Het huis moet een breedte van tenminste 7 m hebben gehad.

Perceel C

Aan de noordkant van perceel B bevond zich een tweede cluster greppels rondom de driesplitsing van sloot S2. Hier lagen vier parallelle greppels met een ZWW-NOO oriëntatie die elkaar vermoedelijk in tijd opvolgen. Parallel aan S36 liep de smalle greppel S35. De greppel was niet meer dan 5 cm diep (afbeelding 4.9). Het is niet onwaarschijnlijk dat het verlengde in zowel oostelijke als westelijke richting verdwenen is. Uit de greppel is geen vondstmateriaal gekomen maar op basis van een oversnijding kan hij voor de 14^e eeuw worden gedateerd.

De greppel S58 ligt in het verlengde van sloot S2a maar buigt voor de aansluiting af naar S2b, richting S57. aangenomen kan worden kan dit een oude loop van sloot S2 is. De greppel kan op basis van een scherf van een drinkkan van wit Siegburg-steengoed en een scherf grijsbakkend aardewerk in het midden

Afbeelding 4.9: het vlak richting het westen met S36, S35 en S58 (boven) en de coupe door S36 (onder).

van de 14e eeuw worden gedateerd.

4.7 Kuilen

Perceel B

Op perceel B zijn drie kuilen aangetroffen. In de noordoosthoek van het perceel lagen twee kuilen, S40 en S41. De kuilen waren in doorsnee onregelmatig van vorm. Omdat beide kuilen op één punt twee keer zo diep waren is het mogelijk dat het paalgaten zijn geweest. Uit de kuilen is geen vondstmateriaal gekomen, echter S41 wordt oversneden door greppel S43 en moet dus in de 13e eeuw of eerder dateren.

Aan de westkant van perceel B lag gedeeltelijk nog een rechthoekige kuil. Uit de vulling van de kuil kwam de bodem van een majolica bord, in blauw beschilderd met een dubbelkoppige adelaar, en enkele fragmenten van een slibversierd bord van Werra-aardewerk. Op basis van het majolica-bord en het Werra-bord kan het spoor in het laatste kwart van de 16^e en het eerste kwart van de 17^e eeuw worden gedateerd.

Perceel C

Op perceel C lag in de bocht van S58 een ondiepe rechthoekige kuil van 1 m lang. De kuil is mogelijk in verband te brengen met een naastgelegen kuil van vergelijkbare grootte die bij het proefsleuvenonderzoek werd aangetroffen (ADC: put 2, S2).³⁰ In de proefsleuf werd in lijn met deze paalkuil een rij aangepunte paaltjes aangetroffen. De twee paalkuilen en de rij staakjes kunnen onderdeel zijn geweest van een constructie van houten staanders met een vlechtwerk-wand ertussen. Dit kan zowel van een huis als een afscheiding zijn geweest.

Op perceel C bevond zich een tweede kuil, S5. De kuil was door sloot S2 en greppel S58 heengegraven en lag pal langs de zijgevel van de schuur op de kadasterkaart van 1832. Uit de kuil kwam een fragment 18^e of 19^e eeuws roodbakkend aardewerk en een fragment van een grote maalsteen van tefriet. Op basis van de oversnijding met sloot S2 moet de kuil na de 18^e eeuw zijn gegraven.

³⁰ *Opbroek 2007.*

4.1 Allesporenkaart

Uitklapkaart A3

AlleSporenKaartAnnotaton.pdf

5 Vondsten

5.1 Aardewerk (W.C.N. van Horssen & E.J. Bult)

5.1.1 Methode en vraagstellingen

Het overgrote deel van het vondstmateriaal van de opgraving bestaat uit aardewerkscherven. Na berging zijn de scherven gewassen en vervolgens zoveel mogelijk aan elkaar gepast. Daarna restten 624 fragmenten keramiek, die zijn gedetermineerd en zo mogelijk gedateerd. Voor de determinatie is gebruik gemaakt van twee systemen. Voor de kleinere fragmenten die niet archeologisch compleet zijn of onvoldoende details laten zien om het voorwerptype vast te kunnen stellen, is gebruik gemaakt van het systeem Delf-it van Archeologie Delft. Dit bestaat onder andere uit een gedetailleerde lijst met randtypen, bodemtypen, etc. om respectievelijk de rand en bodemfragmenten mee te kunnen vergelijken en uniform te kunnen beschrijven. Meer complete voorwerpen werden beschreven aan de hand van het Deventer-systeem voor (post)midleleeuws aardewerk, waardoor een rechtstreekse vergelijking met niet-Delftse vindplaatsen ook tot de mogelijkheden behoort.³¹

In bijlage 5.1 is een catalogus opgenomen met daarin een aantal voorwerpen die zijn aangetroffen in Sloot S2.

Het doel van het onderzoek van het aardewerkmateriaal was een antwoord te krijgen op de volgende vragen.

- Uit welke tijd dateert de bewoning op de locatie aan de Kerkweg in Pijnacker?
- Werden ter plekke beroepsmatige activiteiten uitgevoerd?
- Geeft de ruimtelijke verspreiding van de keramische vondsten een inzicht in de functionele geleding van en het ruimtegebruik op het erf?
- Kan het aardewerk iets zeggen over de sociaal-economische positie van de bewoners?

Er werden 624 fragmenten aardewerk aangetroffen. Deze kunnen worden ingedeeld naar verschillende baksels (tabel 5.1).

³¹ Zie Bartels 1999.

Tabel 5.1: aantallen aangetroffen baksels per fragment. Legenda: (ac = archeologisch compleet, rf = randfragment, rof = rand- en oorfragment, of = oorfragment, bf = bodemfragment, wf = wandfragment, fr = fragment ondateerbaar).

Baksel	ac	rf	rof	of	bf	wf	fr	Totaal	Percentage
Maasvallei aardewerk	1	7	.	8	1%
Grijsbakkend aardewerk	1	.	1	0,2%
Ongeglazuurd steengoed	.	1	.	.	.	2	.	3	0,5%
Roodbakkend aardewerk	18	120	6	3	54	307	.	508	81,4%
Witbakkend aardewerk	2	7	.	.	3	17	1	30	4,8%
Geglazuurd steengoed	.	3	.	.	4	9	.	16	2,6%
Majolica	2	5	.	.	5	4	.	16	2,6%
Majolica of faience	1	6	.	7	1,1%
Faience	1	12	.	.	5	15	.	33	5,3%
Biscuit	1	.	1	0,2%
Jyddepot	.	1	1	0,2%
Totaal	23	149	6	3	73	369	2	624	100,0%

5.1.2 Aardewerk uit de Volle Middeleeuwen³²

Het aardewerk uit de Volle middeleeuwen bestond enerzijds uit schenk- en drinkgerei van geïmporteerd draaischijf aardewerk en anderzijds uit simpele hand geboetseerde kogelpotten voor het koken en voor opslag.

Pingsdorf en maasvallei-aardewerk

Het schenk- en drinkgerei werd geïmporteerd uit de regio rond Keulen in het Duitse Rijnland (het Pingsdorf-aardewerk) en uit de omgeving van Luik in het Belgische Maasland (het Maasvallei- of Andenne-aardewerk).³³ Het vormen-spectrum van Pingsdorf-aardewerk bestond uit grote potten met een schenk-tuit en uit bekers op een hoge voet. Het witte of grijze Pingsdorf-aardewerk was versierd met een kenmerkende abstracte roodbruine beschildering. Het Maasvallei-aardewerk bestond aanvankelijk ook uit tuitpotten, maar in de loop van de 12^e eeuw verschenen peervormige kannen met een groot verticaal oor waaraan de kan opgetild kon worden. Behalve kannen werden ook kleine kookpotten gemaakt. Het Maasvallei-aardewerk komt in deze regio voor van de 11^e eeuw tot aan het midden van de 13^e eeuw. Tot aan het midden van de 12^e eeuw vormde Maasvallei-aardewerk nog een minderheid ten opzichte van het Pingsdorf-aardewerk. Aan het einde van de 12^e eeuw werd het Pingsdorf-aardewerk geheel verdrongen door het aardewerk uit de Maasvallei.

Bij het onderzoek zijn in totaal 8 scherven Maasvallei-aardewerk gevonden. Van geen van de scherven kon de oorspronkelijke vorm nog worden vastgesteld. Van twee scherven met roetaanslag aan de buitenzijde is het wel aan-nemelijk dat ze van kookpotten afkomstig zijn. Zeven van de scherven zijn af-komstig uit de greppels S45 en S48. Pingsdorf-aardewerk is bij het onderzoek niet aangetroffen. Hieruit kan worden geconcludeerd dat de oudste sporen van de opgraving van na het derde kwart van de 12^e eeuw dateren.

De met de hand geboetseerde kogelpotten werden al vanaf de 8^e eeuw lokaal gemaakt als huishouderij.³⁴ De potten hadden een eenvoudige kogel-ronde vorm met een korte rand. De grootte van de potten, en daarmee het volume, varieerde van 0,5 tot 4 liter. Afhankelijk van de grootte konden ze worden gebruikt als beker, kookpot of voorraadpot.

Bij het proefsleuvenonderzoek is één fragment kogelpotaardewerk gevon-den in de greppel S36 (ADC put 2, S3).³⁵

5.1.3 Aardewerk uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd

Het aardewerk uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd zal hieronder per bakselgroep worden beschreven.

Grijsbakkend aardewerk

Grijsbakkend aardewerk ontstaat indien ijzerhoudende klei in een zuurstofarm milieu wordt afgestookt en er reductie optreedt. Het aardewerk is op de draai-schijf vervaardigd. De kleur van het aardewerk varieert van grijs via donker grijs en blauwgrijs tot zwart. Grijsbakkend aardewerk is in de Late middeleeuwen meestal lokaal vervaardigd. Grijsbakkend aardewerk komt in de omgeving van Delft voor vanaf ongeveer 1200 tot omstreeks het midden van de 14e eeuw.

Bij de opgraving is slechts één fragment grijsbakkend aardewerk gevonden. Het gaat om een schouderfragment van een grote schenkkan uit S58.

Roodbakkend aardewerk

Ruim driekwart van de 624 fragmenten bestaat uit roodbakkend aardewerk (81%). Dit is in West-Nederland van de 13e tot de 19e eeuw het meest voor-

³² Determinatie J. van Horssen, *Archeologie Delft*

³³ Verhoeven 1998.

³⁴ Verhoeven 1998.

³⁵ Opbroek 2007, 10.

komende bakseltype. De klei van deze aardewerksoort bevat ijzermineralen die door toevoeging van zuurstof tijdens het bakproces (oxiderend bakken) de scherf rood doet kleuren.

Roodbakkend aardewerk is in de Late Middeleeuwen meestal voorzien van loodglazuur. Dit glazuur is aanvankelijk spaarzaam op die plekken van een pot opgebracht, waar de kans op morsen of op aanbranden het grootst is. Dit betreft dan de rand van de pot, aan de buitenzijde de plek op de schouder tegenover het oor en binnenin de bodem van de pot. Alleen luxe tafelfoorwerpen als kannen en borden zijn geheel van een laag loodglazuur voorzien. Het roodbakkende aardewerk komt in velerlei vormen voor, waaronder grappen, bakpannen, kommen, kannen en borden (tabel 5.2).

Het merendeel van het aardewerk bestaat uit keukengerei. Van 15 grappen kon op basis van de randen en de archeologisch complete exemplaren het type worden bepaald en de pot worden gedetermineerd. Ze beslaan de periode van de late 14^e tot de tweede helft van de 18^e eeuw (tabel 5.3). De fragmenten geven de ontwikkeling van de grappen weer van een bolle vorm (bijv. r-gra-6 uit de late 14^e en 15^e eeuw), via een geknikte vorm (bijv. r-gra-91 uit de eerste helft van de 17^e eeuw) naar een cilindervormig model (bijv. r-gra-51 uit de tweede helft van de 18^e eeuw).³⁶ De cilindervormige grappen waren door hun platte bodem ook geschikt om op het fornuis te worden gezet. Het fornuis deed in de eerste helft van de 18^e eeuw zijn intrede in de meeste Nederlandse keukens. Dat de gevonden grappen ook daadwerkelijk voor het koken zijn gebruikt, blijkt uit de roetsporen die 38 exemplaren aan de buitenzijde hebben. Het grootste deel van de grappen dateert uit de late 17e eeuw en 18e eeuw.

³⁶ Bartels 1999, pag. 121.

De aangetroffen grappen zijn van uiteenlopende grootte. De diameters van de randen gaan van 140 tot 340 mm in meestal stappen van 20 mm. Van de meeste formaten zit er één in de 'pannenset'; van de grappen met een diameter van 200 mm zijn er twee, van die van 240 mm zijn er drie en van die van 300 mm eveneens drie. Over het geheel genomen zijn de grotere grappen het jongst.

Van meer dan de helft van de grappen kon worden vastgesteld dat ze op drie poten hebben gestaan. Eén grapebodem uit het midden van de 15e eeuw is nog langdurig in gebruik gebleven nadat twee van de poten waren afgebroken

Tabel 5.2: aantal fragmenten voorwerpen van roodbakkend aardewerk ingedeeld naar functionele categorieën en hun percentages.

Funcatiegroep	Voorwerp	ac	rf	rof	of	bf	wf	Eindtotaal	Percentage
keukengerei	bakpan	.	1	1	1%
keukengerei	deksel	.	1	1	1%
keukengerei	grape	8	17	1	3	17	16	62	48%
keukengerei	kan	1	2	.	.	1	2	6	5%
keukengerei	kom	1	2	1	.	3	.	7	5%
keukengerei	lekschaal	1	.	1	1%
keukengerei	melkteil	1	1	1	.	.	1	4	3%
keukengerei	pot	.	1	1	1%
keuken- of tafelgerei	kan	1	.	1	1%
tafelgerei	komfoor	.	1	1	1%
tafelgerei	bord	4	13	.	.	5	8	30	23%
tafelgerei	kom	.	.	1	.	.	.	1	1%
tafelgerei	kom of kop	1	.	1	1%
verwarming	vuurtest	2	2	.	.	2	2	8	6%
verlichting	olielamp	.	2	.	.	1	.	3	2%
sanitair	pispot	1	1	1%
Totaal		18	43	4	3	33	30	129	100%

Type grape	Datering	ac	rf	rof	Eindtotaal
r-gra-6	14d-15	.	1	.	1
r-gra-14	16	1	.	.	1
r-gra-54	16-17B	1	.	.	1
r-gra-91	17a	1	1	1	3
r-gra-12	17-18A	.	1	.	1
r-gra-39	17B	1	.	.	1
r-gra-65	17B-18c	2	.	.	2
r-gra-65b	17B-18c	1	.	.	1
r-gra-83	.	.	1	.	1
r-gra-47	18B	.	2	.	2
r-gra-51	18B	1	1	.	2
Totaal grape		7	7	1	15

Tabel 5.3: aantal grappen gebaseerd op randfragmenten en archeologisch complete exemplaren verdeeld naar type en hun datering.

Typecode	Datering	ac	rf	bf	wf	Eindtotaal
r-bor-31	16B-17A	.	2	.	.	2
r-bor-5	17B-18A	1	.	.	.	1
r-bor-7	18	.	2	3	.	5
r-bor-17	18	1	.	.	.	1
r-bor-	18	.	.	.	1	1
r-bor-10	18-19a	.	2	.	.	2
r-bor-13?	18B	2	.	.	.	2
r-bor-	.	.	6	1	6	13
Eindtotaal		4	12	4	7	27

Tabel 5.4: aantal aangetroffen borden verdeeld naar type bord en de datering.

tijdens het bakken van de pot of tijdens het gebruik.

Er is één fragment van een bakpan aangetroffen. Het gaat om een randfragment met een ronde rand van het type r-bak-1. Deze vormen worden gedateerd in de tweede helft van de 14e eeuw tot en met het eerste kwart van de 16e eeuw.³⁷

Ook borden werden frequent van roodbakkend aardewerk vervaardigd. Van 11 fragmenten kon een type worden bepaald en een datering worden gevonden (tabel 5.4). Het oudste bord, type r-bor-31, is een diep bord met brede vlag op lobvoeten, dateert uit de tweede helft van de 16^e eeuw of de eerste helft van de 17^e eeuw.³⁸

Het merendeel van de borden dateert uit de 18^e eeuw of mogelijk zelfs nog tot in de vroege 19^e eeuw. Het aardewerk en de versiering zijn kenmerkend voor het Nederrijnse aardewerk.³⁹ Een bord van het type r-bor-10 is voorzien van een ruitvormige slibversiering van witbakkende klei die onder het loodglazuur geel kleurt.

Een bord van het type r-bor-17 heeft een platte bodem en opstaande wand met een geknikte vlag en verdikte lip en is versierd met golven en stippen. Het bord dateert uit de 18e eeuw.⁴⁰ Een bord waarvan het type niet kon worden vastgesteld, is gemarmerd.

De meeste borden met slibversiering zijn zeer eenvoudig versierd. Eén bord heeft een fraaiere figuratieve voorstelling. In het centrum van de spiegel zijn 'stralen' zichtbaar die met wit slib zijn opgebracht. Die kunnen erop wijzen, dat op het ontbrekende deel van de spiegel de afbeelding van de zon of de maan heeft gestaan (afbeelding 5.1). Deze wordt vaker op aardewerk afgebeeld als zinnebeeld van de dag of de nacht uit het Bijbelse scheppingsver-

³⁷ Clevis & Kottman 1989, 39; Ostkamp & Van Benthem 2004.

³⁸ Bartels 1999, 651, cat.nr.44.

³⁹ Baart 1988.

⁴⁰ Carmiggelt & Van Veen 1995, 47.

⁴¹ Bruijn 1992, 224-227.

Afbeelding 5.1: fragment van een Nederrijns bord met in de spiegel mogelijk een afbeelding van de zon of de maan (schaal 1:4).

haal.⁴¹ De rest van het bord is versierd met concentrische cirkels, streepjes en stippen van wit slib. Plaatselijk is over het witte slib koperoxide toegevoegd waardoor het vlak groen kleurt. Het bord dateert uit de late 18e eeuw.

Eén deksel kon op type worden gedetermineerd. Het gaat om een bolle deksel met rechte rand en een geknepen knop van het type r-dek-1. Dergelijke deksels dateren uit de 15e tot en met de eerste helft van de 16e eeuw.⁴²

Van de kannen kon slechts bij één exemplaar een typenummer worden bepaald. Het betreft een r-kan-27, een type met standring en worstoor, die een driepasaanhechting op de schouder heeft. Deze kan wordt gedateerd in de eerste helft van de 18e eeuw.⁴³

Een kom uit de eerste helft van de 16e eeuw is de r-kom-42.⁴⁴ Het betreft een bolle kom met een standring en een manchetrans. Deze kommen konden worden gebruikt om voedsel in te bereiden.

Een bijzondere kom is de melkteil (r-kom-30). Er zijn vier fragmenten van melkteilen aangetroffen. Ze werden op het platteland gebruikt om melk af te romen.⁴⁵ Eén van de vier fragmenten heeft aan één zijde een recht afgeplatte rand. Op de randlip zijn ter versiering vingertopindrukken aangebracht. Aan twee zijden zijn horizontale, worstvormige handvatten aangebracht. Een vergelijkbaar exemplaar zit in de collectie van het Museum Rijswijk en wordt daar als deegschaal betiteld.⁴⁶

Er zijn verschillende vuurtesten aangetroffen die dienden om gloeiende kooltjes in te houden. Dergelijke testjes werden vaak in een stoof gestopt om de voeten op warm te houden. Van één van de testjes kon het type worden bepaald. Het bleek een bodemfragment van een r-tes-13 te zijn uit het laatste kwart van de 17e eeuw of de eerste helft van de 18e eeuw en één fragment van een r-tes-2 uit de 17e of 18e eeuw.

Er is één exemplaar van een pispot aangetroffen (r-pis-38). De pot heeft een verdikte rand met dekselgeul en een holle ziel. Deze pot dateert uit het laatste kwart van de 18e eeuw of het eerste kwart van de 19e eeuw.

Van de andere vormen van roodbakend aardewerk die werden aangetroffen, zoals komforen, lekschalen en olielampen konden geen typen worden bepaald.

⁴² Bruijn 1979, afb.45:6; Clevis & Kottman 1989, 94, cat.nr. 11-51 en Ostkamp e.a. 2001, cat.nr. 76.

⁴³ Ostkamp 2004c.

⁴⁴ Jacobs 2002, 115, cat.nr. 31.

⁴⁵ Groeneweg 1992, 180-181.

⁴⁶ Museum Rijswijk 2004.

Voorwerp	Typecode	Datering	ac	rf	bf	fr	Eindtotaal
bord	w-bor-	.	.	.	1	.	1
	w-bor-	.	.	1	.	.	1
	w-bor-13	.	1	.	.	.	1
komfoor	w-kmf-	.	.	1	.	.	1
	w-kmf-1	17B	.	1	.	.	1
olielamp	w-oli-	.	.	1	1	.	2
	w-oli-2	16d-17	1	.	.	.	1
knikker	w-	1	1
Totaal			2	4	2	1	9

Tabel 5.5: aantal aangetroffen fragmenten witbakkend aardewerk verdeeld naar type voorwerp, typecode en de datering.

Witbakkend aardewerk

Ongeveer 6 procent van de fragmenten is gemaakt van witbakkend aardewerk. Hiervoor is tertiaire klei gebruikt, die in West-Nederland niet van nature voorkomt. Het is niet altijd duidelijk of de klei werd ingevoerd naar de kuststreek en daar door plaatselijke pottenbakkers werd verwerkt tot potten, of dat er complete voorwerpen werden geïmporteerd.

Er werden drie fragmenten van borden aangetroffen, waarvan bij één archeologisch compleet bord het type kon worden bepaald: w-bor-13. Dit bord heeft een randdiameter van 20 cm en een standring (tabel 5.5).

Verder zijn er 2 fragmenten van komforen aangetroffen. Komforen dienden om het eten langere tijd warm te houden alvorens het werd geconsumeerd. Op de rand van komforen bevinden zich meestal nokken, waarop het bord of de pot werd gezet. Het randfragment dateert uit de tweede helft van de 17e eeuw.

Er zijn ook 3 fragmenten van olielampen aangetroffen. Van één fragment kon het typenummer worden bepaald op w-oli-2. Deze olielampen hebben een verticaal oog en lontlip. Ze dateren uit de laatste kwart van de 16e of de 17e eeuw.⁴⁷

Steengoed

Het steengoed dat met 19 fragmenten iets meer dan 3% van het totaal uitmaakt, is een importproduct. Steengoed is gemaakt van een fijne klei die zeer hoge temperaturen kan verdragen en daardoor waterdicht is. Er werd dan ook vooral schenk- en drinkgerei van gemaakt. Kleien die dergelijke hoge temperaturen kunnen verdragen, komen in het Nederlandse kustgebied niet voor. Het steengoed werd van de 13^e tot de 19^e eeuw uit het Duitse Rijnland geïmporteerd.

Er werden twee soorten steengoed aangetroffen, te weten ongeglazuurd steengoed en met zoutglazuur bedekt steengoed.

Van het ongeglazuurde steengoed werd de rand van een kan van het type s1-kan-23 aangetroffen (afbeelding 5.2). Deze bekervormige kan is vrij laag en heeft een kraag op de halsaanzet en een rechte rand. Het oor bleek duidelijk scheef te zijn aangezet. Dit type steengoedkan is afkomstig uit het Duitse Siegburg en dateert uit het tweede en derde kwart van de 14^e eeuw.⁴⁸ Ze werden gebruikt om bier en wijn uit te drinken.

Een halsfragment van een baardmankruik van geglazuurd steengoed dateert later. De baard heeft een ronde vorm. Dergelijke kannen komen voor vanaf de tweede helft van de 16^e tot in de 18^e eeuw.⁴⁹

⁴⁷ Bitter 1995, 146, cat.nr. 103.

⁴⁸ Bartels 1999, 536, cat.nr. 40.

⁴⁹ Bartels 1999, 68.

Afbeelding 5.2: hals en rand van een steengoedkan van het type s1-kan-23 (schaal 1:2).

Uit de tweede helft van de 17^e eeuw of de eerste helft van de 18^e dateert een pispot (s2-pis-2) die afkomstig is uit het Westerwald.⁵⁰ Op de lichtgrijze pot was een blauwe bies onder de rand aangebracht. Er werden meer fragmenten uit Westerwald aangetroffen, waaronder een kan met een applique van een ster in een cirkel in kobaltblauw en een kan met een vrouwenfiguur in reliëf.⁵¹ Voorts werd er ook een pot uit Westerwald aangetroffen met een blauwe bies boven de bodem.

Biscuit, majolica en faience

Ruim 9% van het gevonden materiaal bestaat uit biscuit, majolica of faience. Van het halfproduct, biscuit genaamd, is bij de opgraving één scherf aangetroffen. Dit aardewerk is slechts één keer in de oven gebakken. Na keuring van het baksel werd het niet goed genoeg bevonden om te worden bedekt met tinglazuur en opnieuw in de oven te worden gebakken.

Bij majolica is het biscuit aan de voorzijde voorzien van een laag wit tinglazuur, waarop vaak een afbeelding is aangebracht. Voor- en achterzijde zijn na het beschilderen met een laag loodglazuur bedekt en opnieuw gebakken. Bij faience is ook op de achterzijde tinglazuur aangebracht. Omdat van vier opgegraven fragmenten de achterzijde beschadigd is, kan daarvan niet worden vastgesteld of het majolica of faience is.

Majolica en faience worden tweemaal gebakken. Majolica werd aanvankelijk uit Zuid-Europa en uit Vlaanderen geïmporteerd, maar na 1570 werd er ook in West-Nederland majolica vervaardigd. Faience werd na 1600 geïmporteerd uit Italië, maar ook vanaf ongeveer 1620-1630 in West-Nederland vervaardigd, onder meer in Delft.⁵²

Vrijwel alle fragmenten die aan een voorwerp konden worden toegeschreven, zijn afkomstig van borden (tabel 5.6). Van de fragmenten van majolica- en faienceborden hebben 23 exemplaren meestal een blauwe versiering. Naast cirkels, lijnen, ruiten, vegen en stippen komen vooral florale motieven voor. In een enkel geval is gebruik gemaakt van een andere kleur zoals geel.

Van twee majolicaborden kon het type worden bepaald. Het gaat om twee borden van het type m-bor-1. Het type dateert uit de eerste helft van de 17^e eeuw.

Ook bij de faience zijn de borden in de meerderheid. Van drie borden kon het type worden vastgesteld. Het gaat om een bord van het type f-bor-4 dat is

⁵⁰ Clevis & Kottman 1989, 48; Carmiggelt & Van Veen 1995, 43; Jacob & Van Veen 1996, 64; Gaimster 1997, fig.4.20 (opschrift 1677), Francke 1999 (pottenbakkersafval 1636-1689).

⁵¹ Seewaldt 1990, 138.

⁵² Scholten 1993, 19.

Baksel	Voorwerp	Typecode	Datering	rf	wf	bf	Totaal
steengoed, ongeglazuurd	indet.	.	.	.	1	.	1
	kan of pot	.	.	.	1	.	1
	kan	s1-kan-23	14b-c	1	.	.	1
steengoed met zoutglazuur	indet.	.	.	.	5	.	5
	kan	.	.	.	1	1	2
	kan	.	.	1	3	1	5
	kan	.	16B-	1	.	.	1
	kan	s2-kan-10	15B-16a	.	.	1	1
	pispot	s2-pis-2	17B-18A	1	.	.	1
	pot	1	1
Totaal				4	11	4	19

gedecoreerd met florale motieven. Een bord van het type f-bor-7 dat blauwe gekruiste lijnen op de vlag heeft.⁵³ Dit bord dateert uit de 18^e eeuw.⁵⁴ Een half schoteltje van het type f-bor-11. Op de spiegel is nog een schouder te zien van een portretbuste met de letters 'K' en 'V'. De afbeelding stelt koning Willem III voor die aan het einde van de 17e en het begin van de 18e eeuw mateloos populair was en veelvuldig werd afgebeeld op aardewerk.

Voorts is er nog een randfragment van een kom van faience aangetroffen.

Jyde-aardewerk

Er is één scherp gevonden van een handgemaakte Jydepot. Deze potten werden niet op de draaischijf vervaardigd, maar met de hand gevormd. Het aardewerk is verwant aan het kogelpotaardewerk. Jydepotten zijn afkomstig uit Denemarken, waar ze op grote schaal naar onder meer Nederland werden geëxporteerd.⁵⁵ Ze werden vanaf ongeveer 1575 in Nederland geïmporteerd.⁵⁶ Het verspreidingsgebied van deze potten is vooral de kuststreek van Friesland, Holland en het rivierengebied.⁵⁷

Overig

Tenslotte zit er bij het opgedolven materiaal nog een ongeglazuurde knikker van aardewerk en een fragment van een kvaartkoker. Kvaartkokers zijn cassettes waarin faience werd gebakken. Het is een product dat thuis hoort in het atelier van een plateelbakker, in dit geval zeer waarschijnlijk een plateelbakker uit Delft. Degelijke cassettes werden na breuk verwijderd en tezamen met ander afval vaak als padverharding of als opvulling voor dicht te gooien sloten of kelders beschikbaar gesteld en zijn tot in de wijde omtrek van de plateelnijverheid op het platteland aangetroffen. De kvaartkoker wijst derhalve niet op plateelnijverheid ter plaatse, maar eerder op de stort van afval vanuit Delft.

5.1.4 Interpretatie aardewerk

Datering nederzetting

Van de fragmenten konden er in totaal 55 aan de hand van de typekenmerken globaal worden gedateerd. Omdat de meeste typen postmiddeleeuws aardewerk een lange productieperiode en omlooptijd kennen, was een scherpe datering meestal niet mogelijk. Een uitzondering daarop vormt het Werra-aardewerk, dat in een beperkte periode tussen 1580 en 1650 werd geproduceerd.⁵⁸ Daar staat tegenover dat met dit luxe goed voorzichtig zal zijn omgegaan, waardoor het langer kan zijn meegegaan.

De oudste scherven dateren van voor het midden van de 13^e eeuw. Het

Tabel 5.6: aantal fragmenten van majolica, en of faience ingedeeld naar type voorwerp, typecode en datering.

⁵³ Clevis & Kottman 1989, 121, cat.nr. 10-120 en 10-121.

⁵⁴ Ostkamp e.a. 1998. Bartels 1999, 809, cat.nrs. 1004-1008.

⁵⁵ Van Reenen 1992, 261.

⁵⁶ Bartels 1999, pag. 97.

⁵⁷ Van Reenen & Jensen 1995, 9.

⁵⁸ Bartels 1999, 171.

gaat om de fragmenten van het Maasvallei aardewerk. Uit het feit dat scherven van het Pingsdorf aardewerk ontbreken, kan worden afgeleid dat de bewoning zeer waarschijnlijk pas na de 12e eeuw zal zijn begonnen. De aanvang van de nederzetting ligt derhalve tussen ongeveer 1175 en 1250.

Van de gedateerde fragmenten waaraan een type kon worden toegeschreven, kunnen er zeven van vóór 1500 zijn, waarvan één fragment van een steengoedkan (s1-kan-23) en vijf van roodbakkerd aardewerk: een bakpan (r-bak-1), een bord (r-bor-1), twee grappen (r-gra-6 en r-gra-8) en een deksel (r-dek-1). Van deze vroege scherven komen er vier uit een greppel (S66) waarin geen jonger materiaal is aangetroffen. Die greppel is mogelijk na 1500 niet meer gebruikt.

Het latere materiaal komt bijna allemaal uit de sloot S2. Van de 442 fragmenten uit deze sloot, konden er veertig worden gedateerd. Op een roodbakkerd grape (r-gra-8) na dateren ze alle van na 1500. De jongste scherven zijn afkomstig uit het eind van de 18^e en het begin van de 19^e eeuw. Het gaat daarbij met name om vier fragmenten van late roodbakkerd grappen (r-gra-47 (1) en r-gra-51 (3)), een roodbakkerd pispot (r-pis-38) en een roodbakkerd bord (r-bor-10). Het zwaartepunt van het gevonden materiaal ligt in de periode 1650 – 1850, die met ongeveer dertig fragmenten is vertegenwoordigd.

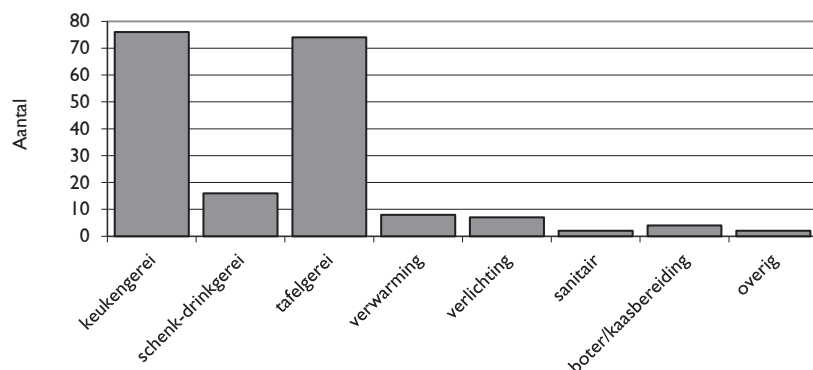
Functie nederzetting

Van ongeveer 30% van de fragmenten kon het oorspronkelijke voorwerp worden bepaald. Ongeveer 40% daarvan is afkomstig van keukengerei, eveneens ongeveer 40% van tafelgerei en ruim 8% schenk- en drinkgerei (afbeelding 5.3). De rest bestaat uit allerlei andere functionele categorieën aardewerk, waaronder verlichting, verwarming, sanitair en boter/kaasbereiding. De grote melkteilen vormen de enige groep die een verwijzing geeft naar de functie van de nederzetting, namelijk dat er ambachtelijke activiteiten hebben plaatsgevonden die met de verwerking van melk van doen hebben. Deze activiteiten passen bij de functie van een boerderij waarbij men onder meer veeteelt bedreef. De overige functionele categorieën passen goed in een doorsnee huishouden.

Sociaal-economische betekenis

Bij het aardewerk is relatief weinig importmateriaal (3,5%) aanwezig. Het meeste komt waarschijnlijk uit de buurt. Van wat verder weg komen in ieder geval de Nederrijnse borden (Duitsland), het steengoed (Rijnstreek) en de handgemaakte Jydepot (Denemarken). Porselein, dat gangbaar is in de rijkere contexten van de 17^e en 18^e eeuw ontbreekt geheel in het complex.

Zoals hierboven al beschreven, beperkt de decoratie zich tot de borden en het drinkgerei. De decoratie op de borden is, met uitzondering van het Nederrijnse aardewerk, tamelijk grof en simpel. Enkele fragmenten van steengoed kunnen hebben, zoals gezegd, afbeeldingen in reliëf.

Afbeelding 5.3: aantallen voorwerpen verdeeld over functionele categorieën van aardewerk.

Tamelijk veel van het aardewerk vertoont onvolkomenheden: de vormen zijn slecht gevormd (o.a. een scheef aangezet oor) en hebben beschadigingen, aangekitte losse stukken aardewerk, ontbrekende pootjes en ongewilde verfvegen. Ook is er een halffabriekaat aangetroffen van biscuit. Het is duidelijk 'tweede keus' aardewerk dat in het huishouden werd gebruikt, zodat op grond van de materiële overblijfselen de sociaal-economische positie van de bewoners als relatief eenvoudig en arm moet worden ingeschaald.

5.2 Glas⁵⁹

Het glas komt uitsluitend uit de sloot S2. Het gebruiksglas bestaat uit twee fragmenten van drinkglazen en twee fragmenten van wijnflessen. Eén van de drinkglasfragmenten is een wandfragment met gewonden glasdraad van een zogenaamde 'wafelbeker' uit de tweede helft van de 16e en het eerste kwart van de 17e eeuw. Van de tweede beker is een bodemfragment met hoog opgestoken pontilmerk gevonden. Van de twee wijnflesfragmenten is een bodemfragment van een flesmodel gevonden dat gangbaar was in het midden van de 18^e eeuw. Het totaal aantal van vier scherven gebruiksglas tegenover 624 scherven aardewerk mag zeker karig genoemd worden.

Behalve de fragmenten gebruiksglas komen uit de sloot 12 fragmenten vensterglas, die niet te dateren zijn.

5.3 Bouwmateriaal⁶⁰

Er werden enige baksteenfragmenten aangetroffen en verzameld. De oudste is een fragment van een zogenaamde kloostermop. De afmetingen van deze gele baksteen is ? x 14,0 x 9/7,5 cm en dateert uit de tweede helft van de 13e of de eerste helft van de 14e eeuw. Er is echter maar één fragment kloostermop aangetroffen, zodat onduidelijk is of deze steen op dit terrein secundair is gebruikt of dat de steen tot de oudste bewoningsfase behoort. Andere bakstenen dateren uit de 17e en 18e eeuw. Het gaat om rode stenen, stenen met een appelbloesemkleur en gele IJsselstenen.

Het dak van de boerderij was gedekt met zowel rode als grijze Hollandse pannen. Op de vloer hebben in sommige delen van de boerderij rode plavuizen gelegen. De plavuizfragmenten waren respectievelijk 10 en 16 mm dik.

Tot de vondsten behoren ook zeven wandtegels van majolica, waarvan vijf afkomstig zijn uit een muursteek. Twee fragmenten hadden een blauwe hoekdecoratie van krulletjes, 'spinnkopjes' genaamd, die voorkomen vanaf 1640 tot in de 19e eeuw. Op één fragment stond een lelie afgebeeld in groen, oranje en blauw. Deze zogenaamde Bourgondische lelie, was vooral in de eerste helft van de 17e eeuw populair op tegels.⁶¹

5.4 Kleipijpen (L. Bracco-Gartner, Tabaksmuseum)

De kleipijpen zijn uitsluitend afkomstig uit de greppel S2. In totaal zijn 36 pijpenkoppen gevonden. Het zijn meest 'grove' pijpen. Slechts twee pijpen zijn van de 'fijne' kwaliteit. Deze pijpen zijn op de hiel gemerkt met een makersmerk.

Bij de pijpen van grove kwaliteit is aan de vorm van de pijpenkoppen, de dikte van de steel en andere kenmerken te zien dat ze gemaakt zijn in de periode 1680 – 1730 en waarschijnlijk in of rond Gouda. Pijpen van deze kwaliteit zijn juist in die periode in zeer grote aantallen gemaakt en werden vooral gerookt door mannen van eenvoudige komaf die zich een duurdere pijp niet konden veroorloven.

Slecht één pijp, een van de twee 'fijne' gepolijste pijpen, is versierd. De pijp heeft op de rechterzijde een afbeelding van de Dordtse Maagd en aan de

⁵⁹ Determinatie K. Rentenaar en E.J. Bult, *Archeologie Delft*.

⁶⁰ Determinatie E.J. Bult.

⁶¹ Korf 1979, 44 en 46.

andere kant die van het melkmeisje. De sage van de Dordtse Maagd verhaalt hoe zij met drie koperen penningen de kerk bouwde en om dezelfde drie penningen later vermoord werd.⁶²

Hij is gemaakt door de Goudse pijpenmaker Maarten Verzijl, die dit merk voerde tussen 1731 en 1769. Beiden afbeeldingen komen meer voor en soms gecombineerd met andere afbeeldingen. De al wat ruimere kop met zijn relatief dunne wand, de dunnere steel en het soort versieringen zien we veel in de bloeiperiode van de Goudse pijpenindustrie van 1730 – 1770. Ze zijn niet uniek maar in verhouding met het totaal gevonden aantal pijpen in onze omgeving zijn ze toch vrij zeldzaam.

De tweede fijne pijp is onversierd en heeft een hielmerk waarop een gekroonde kievit staat afgebeeld. Het kroontje geeft aan dat deze door een pijpmaker gemaakt is die lid was van het Goudse pijpengilde.

Jan Jacobsz Luynenburg was waarschijnlijk de eerste die dit merk in Gouda gezet heeft sinds 1675. Tot aan zijn dood in 1726 blijft hij het merk voeren en wordt het merk vererft aan zijn weduwe, Pietertje van Vuuren. Op 30 december 1726 doet Adrianus Lunenburg zijn gildeproef. Zijn broers en zussen gaven hun toestemming dat Adrianus het merk de Kievit verder op de markt zette onder de voorwaarden dat, mocht hun moeder armlastig worden, hij haar twintig stuivers per week zou betalen en dat hij tevens de begrafeniskosten van haar voor zijn rekening zou nemen. Het merk bleef tot aan 1760 in de familie waardoor we met zekerheid kunnen zeggen dat de gevonden pijp door een Luynenburg of Lunenburg gemaakt is. Omdat de gevonden pijp gedateerd is tussen 1720 en 1740 weten we alleen niet welke van de twee.

5.5 Pijpaarden sculptuur (W.C.N. van Horssen)

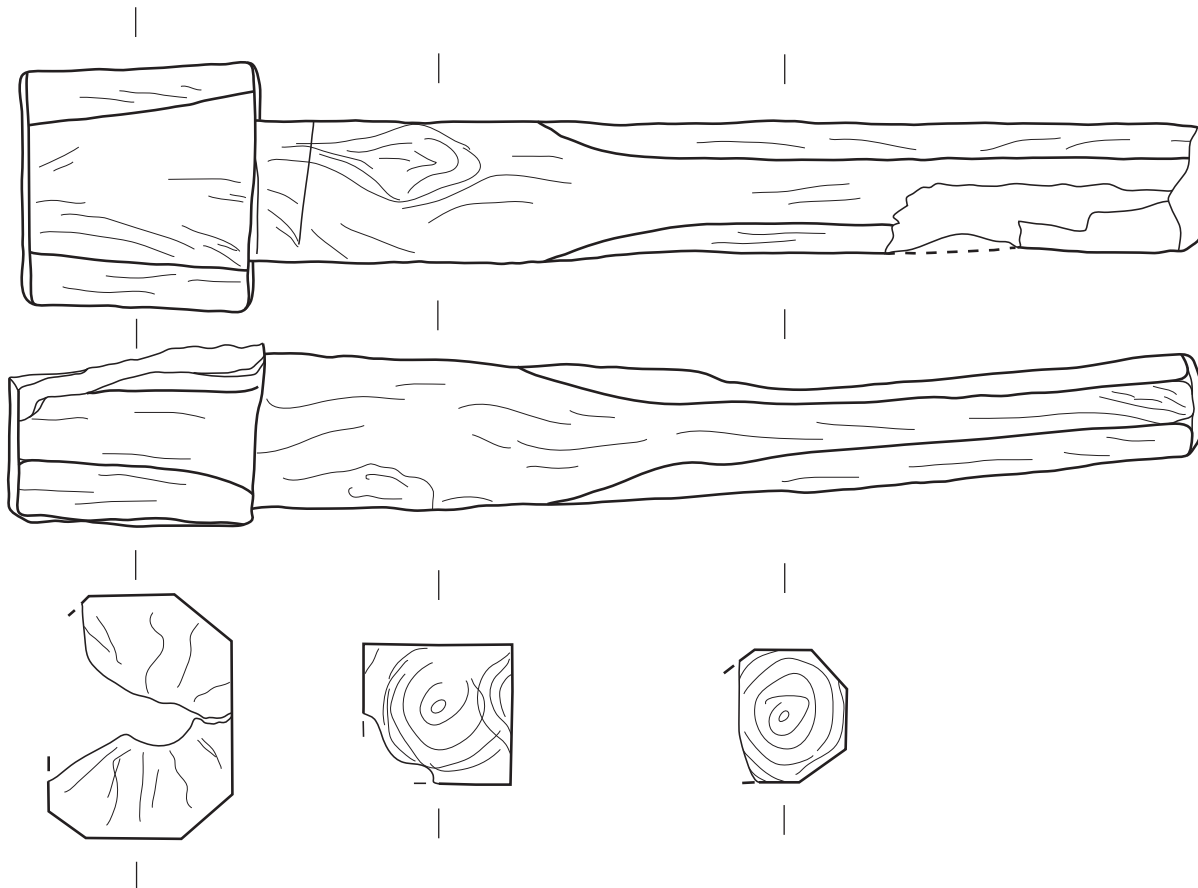
Tussen de vondsten bevindt zich een pijpaarden beeldje op een zeshoekig voetstuk van een vrouw in een lang aan de voorzijde openvallend gewaad met een van achteren overhangende kraag (afbeelding 5.4). Omdat de bovenzijde van het beeldje ontbreekt, valt het moeilijk te duiden. Opvallend is wel de hand die aan de achterkant van de linkerschouder zichtbaar is. Op basis van de stijl van het beeldje is het aannemelijk dat hier een heilige of een bijbels figuur is afgebeeld. Het beeldje toont enige gelijkenis met laat middeleeuwse pijpaarden beeldjes van Maria met kind, maar de positie en de grootte van de hand zijn nogal ongewoon. Het voetstuk van het beeld is vergelijkbaar met een exemplaar uit Amersfoort uit de tweede helft van de 16e eeuw.⁶³

⁶² Josef Cohen 1917

⁶³ Museum Flehite, Amersfoort. www.museumflehite.nl.

Afbeelding 5.4: voor en achterzijde van het pijpaarden beeld (schaal 1:2).

5.6 Hout⁶⁴

Van de beschoeiing langs sloot S2 is één plankfragment meegenomen voor nader onderzoek (v23). Het betreft een plank van naaldhout met een breedte van 16 cm en een dikte van 2,5 cm. De plank had een inkeping in het aanwezige uiteinde en was geschaafd. Aangenomen kan worden dat de plank eerst in een constructie heeft gezeten en pas later is toegepast in de beschoeiing.

Uit greppel S58 is een houten poot gekomen (afbeelding 5.5). De poot was gesneden uit buxus en had een lengte van 33 cm. Het onderste deel is achthoekig met onder een diameter van 3,5 cm en bovenaan 4 cm. Het middendeel is vierkant met een diameter van 4 cm. De bovenste 6 cm is een achthoekig blok met een breedte van 6,5 cm en een dikte van 5 cm. In het hout zaten veel krasen en deuken die er op wijzen dat het voorwerp mobiel was. In het midden van het brede deel van het bovenste blok is een groot deel weggesplinterd. Aangenomen kan worden dat hier een bevestiging is afgebroken.

In het middeleeuwse huis waren meubelen nog een zeldzaamheid. De meeste spullen lagen op planken aan muur, werden opgehangen aan haakjes of werden bewaard in manden.⁶⁵ Alleen de meest waardevolle spullen werden bewaard in of op een tresoor. Een tresoor was een lage kast op hoge poten met meestal één bergruimte die kon worden afgesloten met een deurtje.⁶⁶ De bovenzijde van het tresoor was vlak zodat hier voorwerpen als vaatwerk op neergezet konden worden. Uit boedelbeschrijvingen uit de 15e eeuw is bekend dat in de meeste stedelijke huizen wel een tresoor stond. Over plattelandshuizen zijn geen historische gegevens bekend. De meeste meubelen werden gemaakt van eikenhout. In mindere mate werden ook vuren-, iepen- en populierenhout gebruikt.⁶⁷

Afbeelding 5.5: houten poot van een tresoor (schaal 1:2).

⁶⁴ Determinatie op houtsoort door P. van de Peppel (Archeologie Delft) onder begeleiding van C. Vermeeren (BIAXconsult).

⁶⁵ Dubbe 2012, 21-25, 31, 32.

⁶⁶ Dubbe 2012, 10-15.

⁶⁷ Dubbe 2012, 7.

Afbeelding 5.6: tekening wreefstuk muil. 1: wreefstuk, plat; 2: wreefstuk, zoals bevestigd aan muil (schaal 1:2).

Buxushout werd in de Middeleeuwen doorgaans alleen voor wat luxere voorwerpen gebruikt als kammen en mesheften, zodat het een tamelijk luxe meubel moet zijn geweest.⁶⁸ De poot kan op basis van de afmetingen onderdeel zijn geweest van een krukje, een (kinder)stoeltje of een tresoor. Een tresoor lijkt, vanwege de dure houtsoort, het meest aannemelijk.

5.7 Leer⁶⁹

Uit de vulling van de sloot zijn drie fragmenten leer gekomen. Twee stukken waren afgesneden fragmenten waarvan de oorspronkelijke functie niet meer te herkennen was.

Het derde fragment is een grotendeels compleet wreefstuk van een muil (afbeelding 5.6).⁷⁰ Het stuk had in de oorspronkelijke toestand een diepte van circa 12 cm en een breedte van 9 cm. Langs de zoolrand zat een losse strip leer van circa 1 cm breed ter versteviging. Door de strip en de rand van het wreefstuk zaten nog de resten van twaalf klinknagels waarmee het wreefstuk oorspronkelijk aan een houten zool zat bevestigd. Muilen met een leren wreef over een houten zool waren geliefde werkschoenen, omdat ze makkelijk aan- en uitgetrokken konden worden en goedkoop waren.⁷¹ De muil is niet nauwkeuriger te dateren dan van de 16e tot en met de 18e eeuw.

5.8 Botanie⁷²

Uit greppel S48b zijn twee botanische monsters genomen. Eén monster (v49) komt uit de onderste donkergrijs gevlekte laag. Uit het monster komen resten van granen, akkeronkruiden (uitstaande melde, krui-

⁶⁸ Mededeling C. Vermeeren (BIAXconsult).

⁶⁹ Determinatie J. v. Horssen, (Archeologie Delft).

⁷⁰ Goubitz 2001, 245: fig. 2, 262: figuur 2.

⁷¹ Goubitz 2001, 243.

⁷² Determinatie S. Koshear (Archeologie Delft) onder begeleiding van C. Vermeeren (BIAXconsult).

pende boterbloem), oeverplanten (gewone waterbies, watertorkruid) en waterplanten (waterdrieblad). Hieruit blijkt duidelijk dat S48b aanvanke-lijk watervoerend is geweest. Op basis van dit resultaat kan ook voor de greppels S48a, S43 en S36 worden aangenomen dat de laag donkergrijs gevlekte klei ontstaan is door de aanwezigheid van water in de greppels.

Het tweede monster komt uit de bovenste bruine vulling die overgaat naar greppel S45. Het monster bevatte resten van granen, brandnetels, vissenschubben en eierschalen. Hieruit blijkt duidelijk dat de greppels S48c, S45 en S72 droog waren en bovendien werden volgegooid met consumptieresten van vis en eieren.

5.9 Dierlijk botmateriaal⁷³

Bij het onderzoek zijn in totaal 181 botfragmenten aangetroffen. Slechts een zeer gering aantal botten kwam uit kuilen of oudere greppels. De meeste botten komen uit de sloot S2, die in de 15e, 16e, 17e en de 18e eeuw in gebruik is geweest (zie bijlage 5.2).

Uit de 13e eeuwse greppel S45 is één botfragment gekomen: een onherkenbaar fragment van een groot zoogdier (rund of paard).

Uit de 15e eeuwse greppel S66 zijn vijf fragmenten gekomen: één fragment varken, twee fragmenten van runderen en twee onherkenbare botfragmenten van een groot zoogdier.

Het botmateriaal uit de sloot S2 bestond voor 71% uit rund.⁷⁴ De meeste botten waren afkomstig van de voor- en achterpoten, een kleiner deel van de romp en de kop en slecht enkele botten uit de voet. Naast het rund nam het varken een tweede plaats in met 12%. De varkensbotten bestonden voor het grootste deel uit fragmenten van de schedel. Kennelijk werden grote delen van de varkens niet ter plekke genuttigd. Het restant van het botmateriaal bestond uit schaap of geit (1%), vis (2%) en gevogelte (2%). De geringe percentages voor vis en gevogelte zijn te verklaren door het handmatig verzamelen van botmateriaal, waarbij de veelal kleine vogelbotjes en visgraten over het hoofd worden gezien. Het nagenoeg ontbreken van botten van schapen of geiten is opvallend. De overige 13% van de botfragmenten kon niet aan een diersoort worden toegewezen.

In laatmiddeleeuwse veeteeltbedrijven was het aandeel van rund, varken en schaap/geit in de veestapel min of meer gelijk.⁷⁵ De verschillende soorten vee konden leven van verschillend voedsel (gras, bladeren, onkruid en afval), waardoor ze goed naast elkaar gehouden konden worden. Het ontbreken van schapen of geiten is hier dan ook niet goed verklaarbaar. Door de lange datering van de sloot moet het ontbreken van schapen een structureel karakter hebben gehad. Het is niet te bepalen in hoeverre de aangetroffen botten afkomstig zijn van dieren uit de eigen veestapel. In ieder geval in 1832 bestond het land van de boerderij uitsluitend uit bouwland, zodat vlees van anderen gekocht moest worden.

⁷³ Determinatie I. van der Jagt (Leids Archeospecialistisch Bureau).

⁷⁴ Hiervan kon 46% met zekerheid aan rund worden toegewezen. De andere 25% bestaat uit skeletonderdelen (met name wervels) die niet uitsluitend aan rund kunnen worden toegewezen. Het ontbreken van herkenbare skeletonderdelen van paarden maakt het vrijwel zeker dat alle botfragmenten van runderen afkomstig zijn.

⁷⁵ Ettema 2005, 245.

Afbeelding 5.7: 17^e of 18^e eeuwse mesheft van olifantenvoor.

Het enige gebruiksvoorwerp van bot betreft een onversierd mesheft van olifantenivoor uit de 17^e of 18^e eeuw (afbeelding 5.7). Ivoor werd in deze periode op grote schaal geïmporteerd en in Nederland verwerkt tot onder andere kammen, speelschijven en bestek. Door de grote beschikbaarheid van ivoor was het bezit van een ivoren voorwerp geen enorme luxe, zeker een onversierd voorwerp als dit mesheft niet.⁷⁶

5.10 Metaal⁷⁷

Vrijwel alle metalen voorwerpen zijn aangetroffen in de sloot S2, drie voorwerpen uit de verstoringslaag zijn hoogst waarschijnlijk ook uit de vulling van de sloot afkomstig.

Het merendeel bestond uit spijkers. In totaal 15 stuks, de kortste 6 cm lang, de langste meer dan 20 cm. Behalve de spijkers zijn nog twee voorwerpen tot het bouw materiaal te rekenen; een 5 cm dikke staaf met gebogen oog met onbekende functie en een zogenaamde duim, een korte ronde staaf in een hoek verbonden aan een platte stang die in de muur verankerd kon worden. Aan twee duimen kon een raam, deur of luik worden opgehangen.⁷⁸

Tot de voorwerpen voor dagelijkse bezigheden horen twee loden spinsteen-tjes (afbeelding 5.8, 1 en 2). Het ene loodje was geheel rond met een diameter van 1,7 cm met een cilindrisch gat van 3mm doorsnede, het andere loodje was half rond met eveneens een diameter van 1,7 cm maar met een conisch gat. Spinsteen-tjes werden in de Middeleeuwen gebruikt als een soort vlieg wiel aan een houten spintol voor het spinnen van wol.⁷⁹ Ze kunnen niet nauwkeurig gedateerd worden. Een geelkoperen busje met een lengte van 11 mm en een diameter van 17 mm met een iets bredere dekplaat is mogelijk onderdeel van een mesheft (afbeelding 5.8, 4). Een klein scharniertje van geknipt geelkoper met twee gegraveerde groeven met een lengte van 3 cm is een onderdeel van het beslag van een boek (afbeelding 5.8,3). Een sterk vergelijkbaar stuk beslag uit Amsterdam wordt het laatste kwart van de 16^e en de 17^e eeuw gedateerd.⁸⁰

Ten slotte zijn er drie 'kledingaccessoires' gevonden; een knoop, een gesp en een zogenaamde koppelpassant (afbeelding 5.9). De knoop is van nikkel met een koperen oog en heeft een breedte van 12 mm en de vorm van een zeskan-tige piramide. De datering van de knoop is onbekend. De gesp is een schoen-gesp van een zogenaamd 'stud-chape buckle' type.⁸¹ Aan de rechthoekige gesp zit een stangetje bevestigd met een knop. Om de gesp te bevestigen aan de schoen werd de knop door een gat in de riem van de schoen gestoken. Het voordeel van het systeem was dat de gesp gemakkelijk bevestigd en afgehaald

⁷⁶ Mondelinge mededeling M. Rijkeli-jkhuizen, Elphenbeen.

⁷⁷ Determinatie B.Wessels & J. v. Hors-sen

⁷⁸ Vrede/Wegter 1992, 422.

⁷⁹ Vrede/Wegter 1992, 404.

⁸⁰ Baart 1977, 402: afb. 756.

⁸¹ Goubitz 2001, 289, 291.

Afbeelding 5.8: 1: spinloodje; 2: spin-loodje; 3: boekbeslag; 4: stuk van een mesheft (schaal 1:1).

Afbeelding 5.9: 1: schoengesp; 2: koppelpassant; 3: knoop (schaal 1:1).

kon worden en zo voor verschillende schoenen gebruikt kon worden. Het type gesp was tussen 1660 en 1725 in de mode. De messing koppelpassant is een gespvormig voorwerp dat over een riem geschoven kon worden. In de koppel kon de riemtong worden vastgezet. Aan de onderkant van de koppel zat een oog waaraan dingen konden worden opgehangen. Een vrijwel identiek exemplaar, gevonden in Bourtange, wordt in het laatste kwart van de 16^e en de eerste helft van de 17^e eeuw gedateerd.⁸²

Een laatste voorwerp, dat vermoedelijk niet uit de sloot komt, is een ½ cent uit het jaar 1878.

5.11 Natuursteen

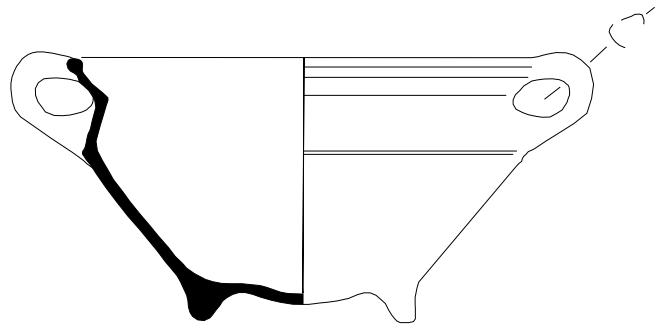
Uit de sloot S2 komende verschillende stukken leisteen die afkomstig zijn van de dakbedekking van een gebouw. Uit twee sporen zijn stukken tefriet gekomen. Van tefriet, een vulkanisch gesteente uit het Duitse Rijnland, werden maalstenen vervaardigd die op grote schaal naar Nederland werden geëxporteerd. Uit de kuil S5 komt een fragment van een grote maalsteen met brede groeven. Het fragment is op basis van de datering van het spoor in de 19^e eeuw te dateren. Uit greppel S48, die op basis van het aardewerk in de 13^e eeuw kan worden gedateerd, komt een klein fragment.

⁸² Hassalt e.a. 1993, 420-421.

5.1 Aardewerkcatalogus

Aardewerkcatalogus sloot S2. De schaal is overal 1:4, behalve catalogusnummer 1; schaal 1:2.

Catalogus

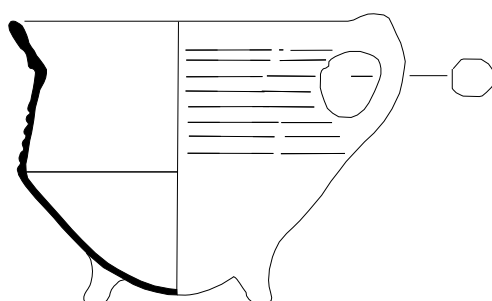
1. Inventarisnummer: projectcode-vondstnummer/subnummer
2. Typecode
3. Complexdatering/objectdatering
4. Diam. rand/ diam. bodem/ hoogte in cm
- 5a. Baksel
- 5b. Oppervlaktebehandeling
- 5c. Decoratie
- 6a. Voet
- 6b. Addities
- 6c. Divers
7. Functie
8. Herkomst
9. Literatuur

Cat. nr. 1

1. PN 03-1-36
2. s2-kan-32
3. 17
- 5a. steengoed met zoutglazuur
- 5b. engobe, zoutglazuur
- 5c. 'baardman'-applique
- 6a. standvlak
- 6b. verticaal lintoor
7. voorraadkan
8. Frechen

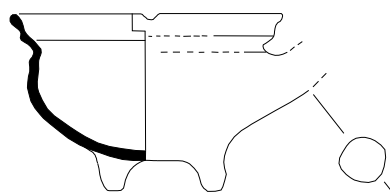
Cat. nr. 2

1. PN 03-1-24/1
2. r-gra-17
3. 17B
4. 240/-/140
- 5a. roodbakkend
- 5b. binnen en buiten loodglazuur
- 6a. driepoot
- 6b. 2 verticale worstoren
7. grape
8. Bergen op Zoom

Cat. nr. 3

1. PN 03-1-22/1
2. r-gra-54
3. 16-17B
4. 180/-/150
- 5a. roodbakkend
- 5b. buiten loodglazuur, binnen deels loodglazuur
- 6a. driepoot
- 6b. vertikaal geknepen worstoor
7. grape
9. Jacobs/Van Veen 1996

Cat. nr. 4

1. PN 03-1-17/2
2. r-gra-113
3. 16-17
4. 40/130/80
- 5a. roodbakkend
- 5b. binnen loodglazuur
- 5c.
- 6a. driepoot
- 6b. worstvormige steel en schenklip
- 6c.
7. grape
8. Bergen op Zoom
9. Clevis 2000

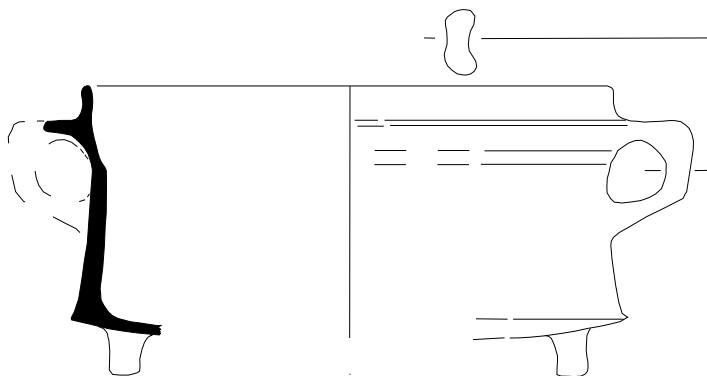

Cat. nr. 5

1. PN 03-1-17/1
2. r-gra-113
3. 17A
4. 275/-/175
- 5a. roodbakkend
- 5b. binnen loodglazuur, buiten deels loodglazuur
- 6a. driepoot
- 6b. haaksteel
- 6c.
7. grape

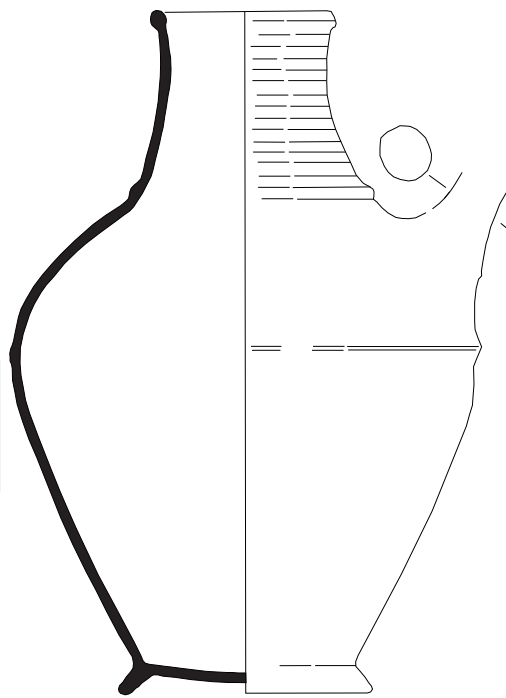
Cat nr. 6

1. PN 03-1-24/7
2. r-gra-
3. 18B
4. 270/260/130
- 5a. roodbakkend
- 5b. binnen loodglazuur
- 6a. driepoot
- 6c.
7. grape
9. Groeneweg 1992

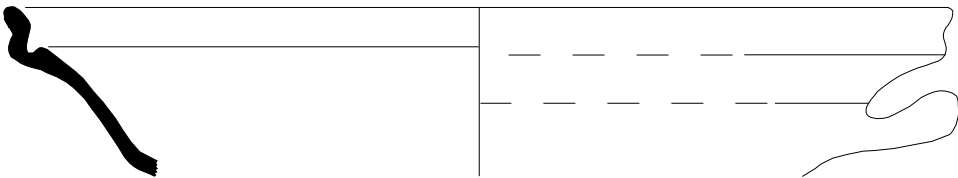
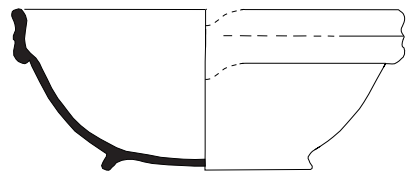
Cat. nr. 7

1. PN 03-1-24/3
2. r-gra-
3. 17B-18c
4. 340/300/150
- 5a. roodbakkend
- 5b. binnen loodglazuur
- 6a. driepoot
- 6b. vertikaal geknepen lintoer
7. grape
9. Groeneweg 1992

Cat. nr. 8

1. PN 03-1-03/1
2. r-kan-
3. 18A
4. 80/150/350
- 5a. roodbakkend
- 5b. binnen en buiten loodglazuur
- 6a. standring
- 6b. vertikaal worstoor
- 6c. driepasaanhechting oor
7. kan
9. Ostkamp 2004

Cat. nr. 9

1. PN 03-1-24/2
2. r-kom-30
3. 16-17
4. -/44/-
- 5a. roodbakkend
- 5b. binnen en buiten loodglazuur
- 6b. horizontaal lintoor
- 6c. melkteil
7. kom
9. Groeneweg 1992

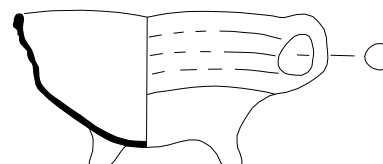
Cat. nr. 10

1. PN 03-1-26/1
2. r-kom-12
3. 16A
4. 220/120/90
- 5a. roodbakkend
- 5b. binnen loodglazuur
7. kom
9. Jacobs 2002

Cat. nr. 11

1. PN 03-1-17/4
2. r-bor
3. 17-18
4. 400/260/50
- 5a. Werra
- 5b. binnen loodglazuur
- 5c. slibversiering van concentrische cirkels en (op de spiegel) stralen (van de zon of de maan)
- 6a. standvlak
7. bord
8. Duitsland

9. Bartels 1999

Cat. nr. 12

1. PN 03-1-17/3
2. r-tes-2
3. 17-18
4. 155/125/75
- 5a. roodbakkend
- 5b. binnen en buiten loodglazuur
- 6a. driepoot
- 6b. vertikaal worstoor
7. vuurttest
9. Clevis/Kottman 1989

Cat. nr. 13

1. PN 03-1-17/4
2. w-oli-2
3. 17-18
4. -/10,5
- 5a. witbakkend
- 5b. binnen en buiten loodglazuur
- 6b. horizontaal worstoor aan rand
7. olielamp

Cat. nr. 14

1. PN 03-1-3/1
2. m-bor-3
3. 17A
4. 340/120/50
- 5a. majolica
- 5b. binnen tinglazuur, buiten loodglazuur
- 5c. blauwe, florale motieven
- 6a. standring met gat
7. bord

Cat. nr. 15

1. PN 03-1-3/2
2. f-bor-11
3. 1690-1725
4. 15/3,2
- 5a. faience
- 5b. binnen en buiten tinglazuur
- 5c. blauw, geel en groen; potretbuste van koning Willem III met de initialen 'K.V.'
- 6a. standring
7. schotel

5.2 Archeozoölogie

Dierlijk botmateriaal uit sloot S2.

Skeletelement	rund #	rund gr	large mammal #	large mammal gr	varken #	varken gr	schaap/geit #	schaap/geit gr	medium mammal #	medium mammal gr	mammal #	mammal gr	vis #	vis gr	vogel #	vogel gr	Totaal
Kop																	
cranium	8	543	2	19	6	987	.	.	1	4	2	8
mandibula	6	937	.	.	2	195	2	2	.	.	.
maxilla	2	455	.	.	7	162
Romp																	
vert. cervicales	.	.	4	149
vert. thoracales	.	.	4	252	2	14
vert. lumbales	.	.	4	214	2	32
vertebrae indet.	.	.	3	43	1	1
sacrum	2	555
costa	2	7	10	509	7	39
sternum	.	.	1	20
Voorpoot																	
scapula	6	1449	1	34	.	.	1	1	.
humerus	9	363	.	.	2	154
radius	7	842	1	13	1	1	.
ulna	3	47
metacarpus	5	423
carpalia	7	74
tarsometatarsus	1	1	.
Achterpoot																	
pelvis	7	1524
femur	3	518	1	21	2	87
tibia	3	400	1	15	.	.	1	25
astragalus	1	57
calcaneum	3	440
metatarsus	4	516
tarsalia (overig)	1	89
Voet																	
phalanx 1	1	4
phalanx 2	2	62
Overig																	
pijbeen indet.	.	.	2	40
metapodium	1	7
carpalia/tarsalia indet.	1	3
Totaal #	84		40		21		1		10		12		3		3		174
% #	48%		23%		12%		1%		6%		7%		2%		2%		100%
Totaal gr		9315		1325		1617		25		57		106		3		3	12451
% gr		75%		11%		13%		0%		0%		1%		0%		0%	100%

6 Conclusie

6.1 Synthese

Bij het onderzoek zijn delen van drie percelen binnen één erf onderzocht. Het erf is een lange periode in gebruik geweest, waarin de activiteiten op de verschillende percelen per periode verschilden. De bewoningsgeschiedenis van het erf wordt per perceel besproken, te beginnen met perceel B, omdat hier sporen uit vrijwel alle perioden aanwezig waren.

6.1.1 Perceel B

13^e eeuw

Het begin van bewoning op het perceel is op basis van scherven Maasvallei-aardewerk in tweede helft van de 12^e of de eerste helft van de 13^e eeuw te dateren. Een oudere datering is niet aannemelijk vanwege het ontbreken van Pingsdorf-aardewerk. Het perceel werd toen door een greppel (S48a/S43/S36) van de rest van het erf afgescheiden. Als aangenomen wordt dat de zuidelijke erfbegrenzing op de kadasterkaart van 1832 teruggaat tot de 13^e eeuw had perceel B een lengte van 37 m en een breedte van circa 13 m (tot het hart van S57). De greppels S48b en S48d vormden een verdere verdeling van het perceel. Uit een botanisch monster blijkt dat de greppels watervoerend zijn geweest.

Drie greppels (S48c, S45 en S72) vormen een rechthoek van 5 bij tenminste 4,4 m. De greppels zijn erg ondiep en hebben een vlakke bodem. Aan twee zijden bevinden zich doorgangen. Uit een monster van de vulling blijkt dat er geen slootvegetatie aanwezig was, maar wel nederzettingsafval. De plaatsing van twee doorgangen vlak bij elkaar, de scherpe hoeken van de rechthoek en de vlakke bodem van de greppels, maakt het goed mogelijk dat ze deel hebben uitgemaakt van een gebouw of andere constructie. De greppels kunnen de funderingssleuf zijn geweest van een fundering van planken of gestapelde bakstenen.

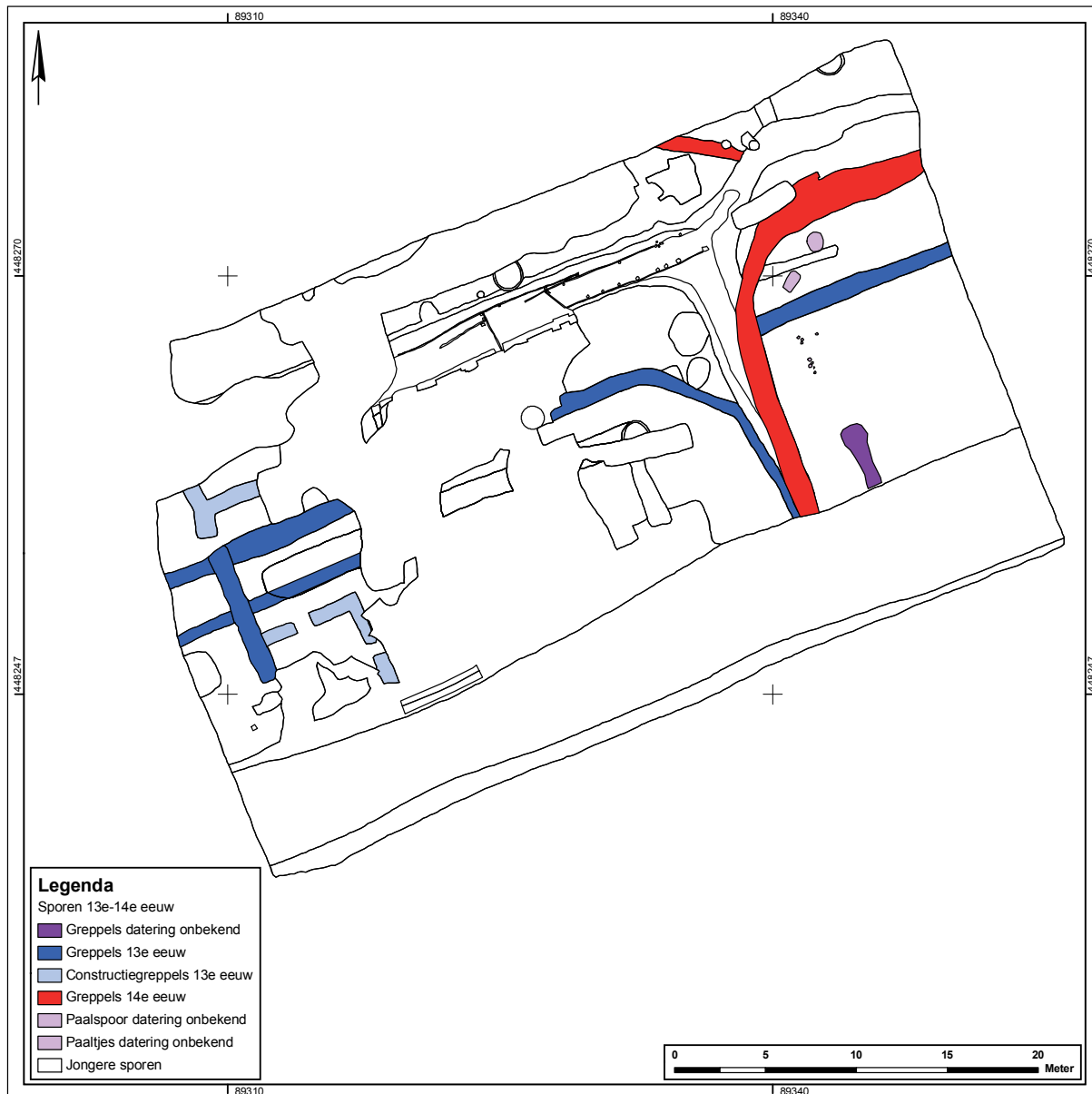
Het aardewerk uit de greppels bestaat, afgezien van één fragment kogelpotaardewerk, uitsluitend uit geïmporteerd Maasvallei-aardewerk. Uit het botanische monster uit greppel S48c/S45 blijkt dat in de 13e eeuw in ieder geval eieren en vis werden gegeten. Het enige fragment bot uit de greppels is vermoedelijk van een rund. Slechts één voorwerp geeft informatie over het boerenbedrijf: een fragment van een maalsteen van tefriet. De aanwezigheid van een maalsteen wijst erop dat de boer zelf zijn eigen graan mocht malen. Veel boeren in de 13e eeuw waren verbonden aan een heer en waren verplicht om al het graan te laten malen door de molen van hun heer die hier belasting over hief.⁸³

In de tweede helft van de 13^e of de eerste helft van de 14^e eeuw werden de greppels, blijkens een groot baksteenfragment uit deze periode, gedempt. Op het perceel zijn verder geen sporen of vondsten uit de 14^e eeuw aangetroffen.

15^e eeuw

In de 15^e eeuw werd een nieuwe sloot gegraven tussen de percelen A en B (S2a). De nieuwe sloot kwam 5 m noordelijker te liggen waardoor het perceel groter werd: 37 m lang en circa 18 m breed (tot het hart van S57).

⁸³ Bult 2011, 184-185.

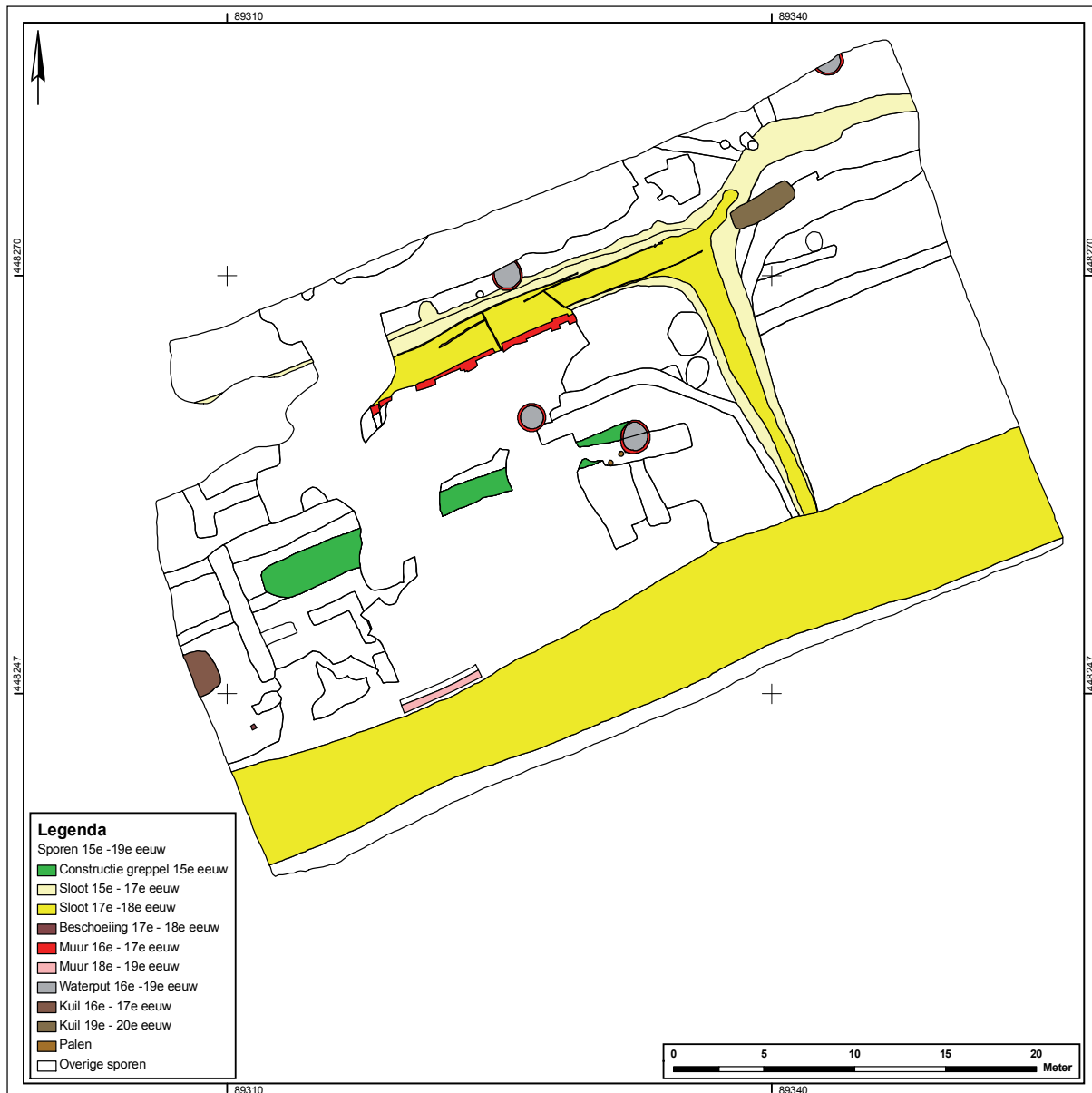

Op het perceel werd parallel aan sloot S2 een 23 m lange, ondiepe greppel gegraven met vlakke bodem en zonder aansluiting op de perceelsloten (S66). De greppel was waarschijnlijk de druipgoot of de funderings sleuf van een huis. De tegenhanger van de greppel is verdwenen door latere verstoringen. Het huis was met een lengte van 23 m en een breedte van tenminste 7 m vrijwel even groot als het latere bakstenen huis op het perceel. Uit de constructiegreppel zijn verschillende 15^e eeuwse aardewerkvormen gekomen.

Afbeelding 6.1: overzicht van de sporen uit de 13^e en 14^e eeuw.

Het aardewerkspectrum bestond in de 15^e eeuw uit bakpannen en grappen van roodbakkerd aardewerk en schenk- en drinkkannen van grijs steengoed. Het dierlijk voedsel bestond in ieder geval uit rund- en varkensvlees. Hoewel het botmateriaal uit de sloot niet alleen aan de 15^e eeuw is toe te schrijven, is het vrijwel geheel ontbreken van botfragmenten van schapen of geiten opmerkelijk.

De bewoners verwerkten namelijk wel wol. Twee loodjes voor het verzwaren van een spintol dateren uit de Late middeleeuwen. De wol kwam kennelijk

Afbeelding 6.2: overzicht van de sporen uit de 15^e tot en met de 19^e eeuw.

niet van het eigen bedrijf. Waarschijnlijk kregen of kochten de bewoners wol van elders om tot garen te spinnen en zo wat bij te verdienen.

16^e -17^e eeuw

In de loop van de 16^e of in het begin van de 17^e eeuw werd een bakstenen gebouw opgericht. Van het gebouw zijn alleen de noordelijke gevel met de hoek naar de oostgevel teruggevonden. Op basis van het formaat van de gebruikte baksteen kan het gebouw niet nauwkeuriger worden gedateerd dan aan het einde van de 15^e, de 16^e of het begin van de 17^e eeuw. Als de ligging van de hoek wordt vergeleken met de ligging van het hoofdgebouw op de kadastrakaart van 1832 lijkt dit hetzelfde gebouw te zijn; het gebouw dat aan het begin van de jaren negentig is gesloopt. Op basis van foto's van voor de sloop is een beeld te krijgen van de indeling van het gebouw. Het gebouw bestond uit een voorhuis met een haard, daarachter een gang dwars op het huis met de voordeur in de zijgevel en daarachter een lang stalgedeelte met onder het eerste deel een kleine kelder. Uit het archeologisch onderzoek blijkt dat zich in het

midden van de stal een waterput bevond, uit vermoedelijk de bouwperiode van de boerderij. Uit de aanwezigheid van een stal en een (melk)kelder blijkt dat het gebouw als boerderij is gebouwd. Opvallend is dat de noordgevel zo dicht op de sloot S2 staat. Mogelijk werd de nieuwe boerderij gebouwd, terwijl de oude boerderij uit de 15^e eeuw (S66) nog overeind stond, waardoor er niet meer ruimte beschikbaar was.

Afbeelding 6.3: sporen uit de 15^e tot en met de 19^e eeuw met de bebouwing op de kadasterkaart van 1832.

In de 16^e eeuw werd het erf voor het eerst afgebeeld op kaarten en vermeld in historische bronnen. Op de kaart van het Weeshuis van Delft uit 1578 is duidelijk te zien dat er twee gebouwen staan. In het belastingkohier van 1561 wordt gemeld dat de eigenaar van het erf maar liefst drie huurders heeft. Dit maakt het aannemelijk dat één van de twee gebouwen het boerenbedrijf was en dat het andere in delen werd verhuurd. Mogelijk had de boer nog wel het stalgedeelte van de verhuurde woning in gebruik.

Materiele cultuur in de 16e, 17e en 18e eeuw

In de loop van de 16e, 17e en 18e eeuw werd de sloot S2 volgegooid met huishoudelijk afval. Het aardewerk bestond voor 40% uit keukenaardewerk, 48% uit tafelaardewerk, waaronder het drinkgerei. De overige 12% bestond uit gebruiksvormen voor verlichting, verwarming en sanitair.

In de verdeling van aardewerksoorten zijn de percentages majolica en faïence zeer gering en Aziatisch porselein ontbreekt zelfs geheel. Dit wijst op een zeer sobere huisraad van de bewoners. Het sobere beeld wordt bevestigd door de weinige drinkglazen en wijnflessen. De bewoners konden zich kennelijk zelden een glas wijn veroorloven. Van de kleipijpen waren 34 van de 36 pijpen van de goedkoopste onversierde, 'grove', soort.

In religieus opzicht waren de bewoners in de 15e en 16e eeuw nog katholiek, blijkens de vondst van een pijpenaardewerk beeldje van een onbekende heilige of bijbels personage. Het beeldje is misschien wel bewust in de gracht gegooid tijdens de religieuze omwenteling in de tweede helft van de 16e eeuw. In de 17e eeuw beschikte één van de bewoners over een boek, wellicht een bijbel, in deze periode het meest voorkomende boek.

Uit het botmateriaal blijkt dat het vlees dat in deze lange periode op tafel kwam voor het overgrote deel uit rundvlees bestond. Van het bestek zijn twee messen aangetroffen met respectievelijk een met koper beslagen handvat en een ivoren handvat. Het ivoor was in de 17^e en 18^e eeuw geen bijzonder luxe materiaal.

Van de kleding van de bewoners zijn twee schoenen en een knoop gevonden. De kleine knoop hoorde waarschijnlijk bij een vestje of jasje. Van de schoenen waren de 17^e en 18^e eeuwse fragmenten van een eenvoudige houten muil voor het dagelijkse werk en de koperen gesp van een nette schoen, wellicht voor op zondag.

Uit de sloot is slechts een geringe hoeveelheid bedrijfsafval gekomen. Enkele grote melkteilen zijn zeker gebruikt voor de verwerking van de melk van het boerenbedrijf. Ook enkele zeer grote pannen (met een diameter van 30 cm) kunnen een functie bij de verwerking van melk hebben gehad.

De geringe hoeveelheid 'bedrijfs-aardewerk' en het complete scala aan huishoudelijk aardewerk is een aanwijzing dat de sloot voornamelijk werd volgegooid door de huurders. Het sobere beeld van de huisraad sluit goed aan bij wat te verwachten is van het armere segment van de samenleving, dat was aangewezen op een in die tijd doorgaans kleine huurwoning.

18^e-19^e eeuw

Vermoedelijk werd aan het einde van de 17^e eeuw de sloot S2c gedempt. Het resterende deel van sloot S2 werd van een stevige beschoeiing voorzien, waardoor de sloot een stuk smaller werd. Aan het einde van de 18^e eeuw werd het stalgedeelte van meer en grotere ramen voorzien en werd de waterput in het midden van de stal gedempt. Het is niet onwaarschijnlijk dat de sloot S2a werd gedempt voorafgaand aan het vergroten van de vensters. De aanpassingen aan en rond de schuur waren waarschijnlijk bedoeld om het stalgedeelte om te bouwen tot een (huur)woning. Het vee uit de oude stal verhuisde waarschijnlijk naar een nieuwe stal achter de boerderij. Van deze stal is archeologisch niets teruggevonden, maar hij staat afgebeeld op de kadastrale kaart van 1832 en was ook nog aan het begin van de negentiger jaren aanwezig.

In de late 17^e, 18^e of vroege 19^e eeuw werd op het perceel een tweede waterput aangelegd tegen de zuidoosthoek van de woning. De put werd in het laatste kwart van de 19^e eeuw gedempt, met onder andere industrieel aardewerk van de firma Regoût uit Maastricht.

Aan het begin van de 20^e eeuw werd de woning ingericht als maalderij voor de katholieke boerenbond. Een fragment van een maalsteen uit een kuil pal langs de nieuwe stal is hier wellicht een restant van. In de jaren tachtig en tot aan de sloop in de eerste helft van de jaren negentig werd het gebouw gebruikt voor de tuin- en landbouwzaak 'Welkoop'.

6.1.2 Perceel C

13^e eeuw

Behalve de perceelsgreppel, S36, zijn op perceel C geen sporen uit de 13^e eeuw aangetroffen. De breedte van dit perceel was circa 13 m, gelijk aan perceel B. In de lengte is maar 12 m van het perceel vrij gelegd. Echter als wordt aangenomen dat de erfbegrenzing op de kaart van 1832 teruggaat tot de 13^e eeuw, heeft het perceel een lengte van 21 m gehad. Parallel aan S36 bevond zich het restant van een ondiepe greppel die niet gedateerd kon worden, maar mogelijk ook uit de 13^e eeuw komt.

14^e eeuw

In de 14^e eeuw werd greppel S36 vervangen door greppel S58. De nieuwe greppel kwam 4 m noordelijker te liggen en liep met een wijde bocht naar sloot S2b om uit te komen op greppel S57.

De greppel is op basis van een drinkkan van wit steengoed uit Siegburg in het midden van de 14^e eeuw te dateren.

Aan de westrand van het perceel bevonden zich twee rechthoekige kuilen met vlakke bodem, mogelijk paalkuilen en een rij van 2,3 m lang met kleine aangepunte paaltjes. De paalkuilen en de paaltjes kunnen onderdeel zijn geweest van een constructie van staanders met een vlechtwerkwand ertussen. De constructie kan zowel van een huis als van een erfafscheiding zijn geweest. De kuilen en de staakjes konden niet worden gedateerd maar de ligging, binnen de 14^e eeuwse greppel, maakt een datering in deze periode wel aannemelijk.

Een bijzondere vondst uit de greppel is de poot van een meubelstuk van buxushout, mogelijk een tresoor, een kleine kast op hoge poten waarin waardevolle voorwerpen in werden opgeborgen. Behalve de twee aardewerkscherven en het houtfragment zijn geen vondsten uit de 14^e eeuw aangetroffen.

15^e eeuw

Vermoedelijk in de 15^e eeuw werd de begrenzing van perceel C nog verder in noordelijke richting verlegd (S2c). De sloot is op basis van het erin gevonden aardewerk in de 15^e en 16^e eeuw te dateren. Het noordelijk deel van S58 werd gedempt en het westelijke deel werd met greppel S2c verbonden (S2b). Door het verleggen van de sloot kreeg het perceel een omvang van 22 bij 21 m. Na de 16^e eeuw werd de sloot S2b gedempt.

Op het perceel zijn geen sporen gevonden van bebouwing of landgebruik in de 15^e, 16^e en 17^e eeuw.

18^e-19^e eeuw

Voor het jaar 1832 werd S2c overbouwd met de stal aan de boerderij op perceel B.

6.1.3 Perceel A

13^e eeuw

De grens tussen perceel A en B werd in de 13^e eeuw gevormd door de greppels S48a, S43 en S36.

Het perceel had waarschijnlijk een lengte van 58 m, de volle lengte van het erf (op de kaart van 1832) en een breedte van circa 22 m. Omdat slechts een kwart van dit perceel is opgegraven, is het niet uit te sluiten dat het perceel in de lengte opgedeeld is geweest.

Op het perceel lag in een hoek een brede ondiepe greppel (S51), vergelijkbaar met greppel S48c/45/72 op perceel B. Ook deze greppel kan onderdeel zijn geweest van een constructie, die op basis van één fragment Maasvallei-aardewerk in de 12e en 13e eeuw is te dateren. Het grootste deel van de structuur is later verdwenen door de aanleg van sloot S2.

14e eeuw

In de 14e eeuw werd aan de oostkant van het perceel een greppel gegraven met een diagonale ligging ten opzichte oriëntering van het erf. Voor de afwijkende oriëntatie is geen verklaring.

15^e en 16^e eeuw

In de 15^e eeuw werd het perceel 5,5 m smaller door de aanleg van de sloot S2a. Verder zijn geen sporen uit deze periode op het perceel aangetroffen. Van de historische kaart van 1578 is bekend dat op het perceel in ieder geval vanaf 1578 een gebouw, waarschijnlijk een boerderij, heeft gestaan.

18^e, 19^e en 20^e eeuw

In de 18^e of 19^e eeuw werden op het terrein twee waterputten van IJsselstenen aangelegd. Van de twee hooibergen die zijn ingetekend op de kaart van 1832 zijn geen resten teruggevonden. Aan het begin van de 20^e eeuw werd de boerderij op perceel A gesloopt om plaats te maken voor de maalderij 'Ons Doel'.

6.2 Beantwoording onderzoekvragen

Welke sporen uit de Nieuwe tijd zijn, in aanvulling op het reeds uitgevoerde IVO-P, aanwezig en wat is de aard van deze sporen?

Bij het onderzoek zijn vier waterputten en de noordgevel van de jongste, uit de 16^e eeuw daterende, boerderij aangetroffen. Een muur aan de zuidrand van het erf hoort vermoedelijk niet meer bij het boerderijcomplex.

Wat kan worden gezegd over de constructie van de boerderij?

De buitenwand van de boerderij bestond uit een licht gefundeerde baksteenmuur. Van de constructie aan de binnenzijde waren geen sporen meer aanwezig door de verstoring bij de sloop van het pand. Van de boerderij uit de 15e en het begin van de 16e eeuw is één greppel teruggevonden: een druipgoot of de funderingssleuf voor een fundering van planken of bakstenen. Ook het gebouw uit de 13e eeuw was gefundeerd op planken of stenen in een ondiep 'ligbed'.

Zijn er (aanwijzingen voor) bewoningssporen uit de Late Middeleeuwen en zo ja, waaruit bestaan deze?

Bij het onderzoek zijn resten van een huis uit de 13^e eeuw en de resten van een huis uit de 15^e en 16^e eeuw aangetroffen. Huisresten uit de 14^e eeuw zijn niet gevonden, maar door de aanwezigheid van 14^e eeuwse greppels en mogelijk paalsporen is wel zeker dat het erf in deze periode werd bewoond.

Wat is (bij benadering) de datering van de vroegste bewoningssporen en wat kan worden gezegd over eventueel bewonings(dis)continuïteit?

De oudste perceelsgreppels op het erf zijn op basis van de er in gevonden aardewerkscherven in de tweede helft van de 12^e of de eerste helft van de 13^e eeuw te dateren. Het erf is continu in gebruik gebleven vanaf het einde van de 12^e eeuw tot in de jaren negentig van de 20^e eeuw.

Zijn er aanwijzingen voor bewoning uit oudere periode(n), zoals de Romeinse tijd?

Het onderzoek heeft geen vondsten van vóór de 12^e-13^e eeuw opgeleverd.

Bibliografie

Gebruikte afkortingen:

DAR	<i>Delftse Archeologische Rapporten</i>
HOP	<i>Haagse Oudheidkundige Publicatie</i>
RDMZ RV	<i>Rijksdienst Monumentenzorg Restauratie Vademecum</i>

Baart, J., 1988: Opgravingen op de Prins Hendrikkade, *Werk in uitvoering* 38 7/8, 219-221.

Bakx, J.P.L., 2008: *Programma van Eisen project Hoek Kerkweg-Oostlaan, Archeologische Begeleiding protocol Opgraven (AB-O)*, Delft.

Balkenende, N.C., e.a., 1986: *Schetsen uit de geschiedenis van Pijnacker*.

Bartels, M., 1999: *Steden in Scherven. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)*, Zwolle.

Berends, G., 1989: Baksteen in Nederland in de middeleeuwen, *RDMZ RV* 1989, 15-11.

Bitter, P., 1995: *Geworteld in de bodem. Archeologisch en historisch onderzoek van een pottenbakkerij bij de wortelsteeg in Alkmaar*, Wageningen.

Brochure Museum Rijswijk, 2004: *Kookpotten, flessen en schotels*, Rijswijk.

Bruijn, A., 1992: *Spiegelbeelden. Werra-keramiek uit Enkhuizen 1605*, Zwolle.

Bult, E.J., 1992: *IHE-Delft bloeit op een beerput. Archeologisch onderzoek tussen Oude Delft en Westvest*, Delft.

Bult, E.J., 2003a: Een boerderij op plaggen, in: *Midden-Delfkrant* 111, 8-9.

Bult, E.J., 2005: *Quick scan plangebied Kerkweg-Oostlaan, Pijnacker*, interne rapportage Archeologie Delft (zie ook archeologische paragraaf in het voorontwerp bestemmingsplan Pijnacker Centrum), Delft.

Bult, E.J., 2006: *Programma van Eisen project Hoek Kerkweg-Oostlaan, Inventariserend Veldonderzoek middels Proefsleuven (IVO-P)*, Delft.

Carmiggelt, A./M.M.A. van Veen, 1995: Laat- en Postmiddeleeuws afval afkomstig uit zes vondstcomplexen te Den Haag, *HOP* 2, Den Haag.

Clevis, H., 2000: *Zwolle Ondergronds. Zeven blikvangers van archeologische vondsten in Zwolle*, Zwolle.

Clevis, H./J. Kottman, 1989: *Weggegooid en Terugggevonden: Aardewerk en glas uit Deventer vondstcomplexen 1375-1750*, Kampen.

Dubbe, B., 2012: *Huusraet. Het stedelijk woonhuis in de Bourgondische tijd*, Hoorn.

Ettema, W., 2005: Boeren op het veen. Een ecologisch-historische benadering, in: *Holland* 37, 239-258.

Goubitz, O./C. van Driel-Murray/W. Groenman-van Waateringe, 2001/2007: *Stepping through time. Archaeological footwear from prehistoric times until 1800*, Zwolle.

Groeneweg, G., 1992: *Bergen op Zooms aardewerk*, Bijdragen tot de studie van het Brabants Heem 35, Waalre.

Hasselt, H./J. Lenting/H. van Westing, 1993: Metaal, in: J.J. Lenting (red.): *Schans op de grens. Bourtanger bodemvondsten 1580-1850*.

Jacobs E., 2002: *Spitten aan het Spaarne*, Haarlem.

Jacobs E./M.M.A. van Veen, 1996: Laat- en postmiddeleeuwse vondstcomplexen aan de Lange Voorhout, *HOP* 3.

Josef Cohen, W.J., 1917: *Nederlandsche Sagen en Legendes*, Zutphen.

Kerkhof, M., E.J. Bult, B. Penning, 2010: Midden-Delfland. Een archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart. *DAR* 100.

Korf, D., 1979: *Tegels*, Bussum.

Kruikius, N. & J. Kruikius, 1977 (1712): *'t Hooge heemraedschap van Delflant met alle steden, dorpen en ambachten*, Alphen aan den Rijn.

Kuij-Lalleman, M., van der, e.a., 1995: *Van ouds Pijnacker: een tocht door het dorp en de tijd*, deel 1.

Lalleman, J.P., 1975: *Pijnacker in oude ansichten*, deel 1 en 2.

Opbroek, M., 2007: Plangebied Kerkweg-Oostlaan; gemeente Pijnacker-Nootdorp. Een Inventariserend Veldonderzoek in de vorm van proefsleuven, *ADC rapport 889*.

Ostkamp, S., 2004: in Meijelink B./M. Spanjer: Archeologisch onderzoek in het centrum van Sassenheim. Proefsleuven rondom de Nederlands Hervormde kerk. *ADC rapport 296*.

Reenen, P. van, 1992: Jyddepotten in Nederland, *Westerheem* 41, 260-263.

Reenen, P. van & V. Jensen, 1995: Jyddepotten en hun export naar Nederland, *Westerheem* 44, 1-16.

Scholten, F.T., 1993: *The Edwin van Drecht Collection. Dutch Majolica & Delftware 1550-1700*, Amsterdam.

Seewaldt, P., 1990: *Rheinisches Steinzeug*, Trier.

Staalduinen, C.J., van, 1979: *Toelichtingen bij de geologische kaart van Nederland 1:50000*, Haarlem.

Steehouwer, K.J., 1992: *Bouwgeschiedenis van monumenten. Een speurtocht naar de verborgen geschiedenis van onze oudste monumenten*, Amsterdam.

Verhoeven, A.A.A., 1998: *Middeleeuws gebruiksaardewerk in Nederland, Amsterdam Archaeological studies 3.*

Vrede, F./J. Wegter, 1992: *Overige metaalvondsten*, in: Broekhuizen, P.H. (red.): *Van boerenerf tot bibliotheek. Historisch, bouwhistorisch en archeologisch onderzoek van het voormalige Wolters-Noordhoff-Complex te Groningen*, Groningen.

Wenteler, J., 1990: *Pijnacker: een terugblik.*

Overzicht van afbeeldingen, tabellen & bijlagen

Afbeeldingen

Afbeelding 1.1 (blz. 7)
Ligging van het plangebied.

Afbeelding 2.1 (blz. 9)
De werkput op de geologische ondergrond.

Afbeelding 2.2 (blz. 11)
De ligging van de werkput op de kadasterkaart van 1832.

Afbeelding 2.3 (blz. 12)
De noord- en westgevel van het pand Kerkweg 3 aan het begin van de negentiger jaren. Foto's van W.L.M van Winden, Pijnacker.

Afbeelding 2.4 (blz. 12)
De noordgevel van het pand Kerkweg 3 aan het begin van de negentiger jaren. Foto's van W.L.M van Winden, Pijnacker.

Afbeelding 3.1 (blz. 15)
Uitvoering van het veldwerk.

Afbeelding 4.1 (blz. 18)
Coupe door S2, richting het zuidoosten.

Afbeelding 4.2 (blz. 19)
De sloten S2 en S57 met de percelen A, B en C.

Afbeelding 4.3 (blz. 20)
Muur, S50, met rechts de hoek, foto richting het noorden.

Afbeelding 4.4 (blz. 20)
Muur, S55, foto richting het zuiden.

Afbeelding 4.5 (blz. 21)
Waterput S46/47.

Afbeelding 4.6 (blz. 22)
Coupe door S48a (rechts) en S66 (links).

Afbeelding 4.7 (blz. 23)
Coupes door S48b, S48c (boven) en S45 (onder).

Afbeelding 4.8 (blz. 23)
Het vlak richting het noordwesten met S48a en S51 (boven) en de coupe door S51 (onder).

Afbeelding 4.9 (blz. 25)

Het vlak richting het westen met S36, S35 en S58 (boven) en de coupe door S36 (onder).

Afbeelding 5.1 (blz. 35)

Fragment van een Nederrijns bord met in de spiegel mogelijk een afbeelding van de zon of de maan. Schaal 1:4.

Afbeelding 5.2 (blz. 37)

Hals en rand van een steengoedkan van het type s1-kan-23. Schaal 1:2.

Afbeelding 5.3 (blz. 39)

Aantallen voorwerpen verdeeld over functionele categorieën van aardewerk.

Afbeelding 5.4 (blz. 41)

Voor en achterzijde van het pijpaarden beeld.

Afbeelding 5.5 (blz. 42)

Houten poot van een tresoor. Schaal 1:2.

Afbeelding 5.6 (blz. 43)

Tekening wreefstuk muil. 1. Wreefstuk, plat; 2. Wreefstuk, zoals bevestigd aan muil. Schaal 1:2.

Afbeelding 5.7 (blz. 44)

17^e of 18^e eeuws mesheft van olifantenivoor.

Afbeelding 5.8 (blz. 45)

Spinloodje; 2. Spinloodje; 3. Boekbeslag; 4. Stuk van een mesheft. Schaal 1:1.

Afbeelding 5.9 (blz. 46)

1. Schoengesp; 2. Koppelpassant; 3. Knoop. Schaal 1:1.

Afbeelding 6.1 (blz. 62)

Overzicht van de sporen uit de 13^e en 14^e eeuw.

Afbeelding 6.2 (blz. 63)

Overzicht van de sporen uit de 15^e tot en met de 19^e eeuw.

Afbeelding 6.3 (blz. 64)

Sporen uit de 15^e tot en met de 19^e eeuw met de bebouwing op de kadastraalkaart van 1832.

Tabellen

Tabel 5.1 (blz. 31)

Aantallen aangetroffen baksels per fragment. Legenda: (ac = archeologisch compleet, rf = randfragment, rof = rand- en oorfragment, of = oorfragment, bf = bodemfragment, wf = wandfragment, fr = fragment onbepaald)

Tabel 5.2 (blz. 33)

Aantal fragmenten voorwerpen van roodbakkend aardewerk ingedeeld naar functionele categorieën en hun percentages.

Tabel 5.3 (blz. 34)

Aantal grappen gebaseerd op randfragmenten en archeologisch complete exemplaren verdeeld naar type en hun datering.

Tabel 5.4 (blz. 34)

Aantal aangetroffen borden verdeeld naar type bord en de datering.

Tabel 5.5 (blz. 36)

Aantal aangetroffen fragmenten witbakkend aardewerk verdeeld naar type voorwerp, typecode en de datering.

Tabel 5.6 (blz. 38)

Aantal fragmenten van majolica, en of faience ingedeeld naar type voorwerp, typecode en datering.

Bijlagen

Bijlage 4.1 (blz. 27)

Alle sporenkaart.

Bijlage 5.1 (blz. 47)

Aardewerk catalogus sloot S2.

Bijlage 5.2 (blz. 57)

Dierlijk botmateriaal uit sloot S2.

